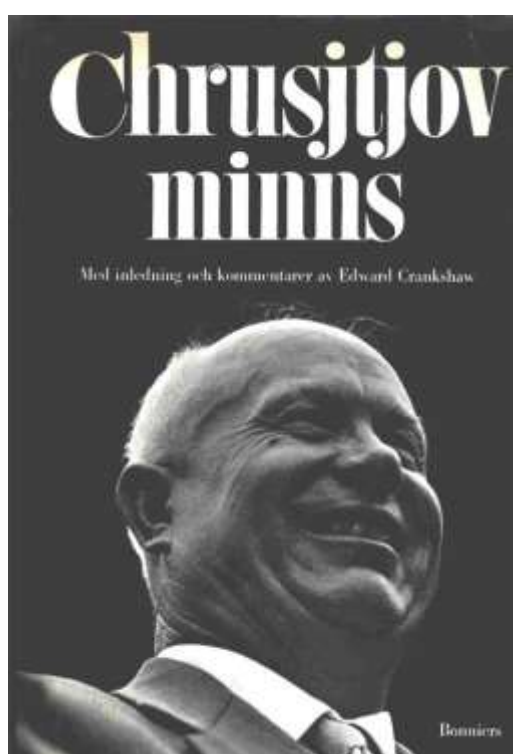

Nikita Chrusjtjov

Stalins sista år

Följande är kapitel 8 ur *Chrusjtjov minns* (1971). Som framgår av rubriken så handlar det om Stalins sista 3-4 år (han dog i mars 1953). Chrusjtjovs redogörelse är givetvis en partsinlaga, dvs man kan inte förutsätta att Chrusjtjov säger hela sanningen. Inte desto mindre så ger det en mycket intressant inblick i det som skedde bakom kulisserna under dessa år. Men om man vill ha en mer komplett bild, då bör man givetvis ta del av andra arbeten om samma period – Lästipsen allra sist ger flera förslag på sådana texter. Marxistarkivet kommer också att publicera andra texter som på olika sätt kompletterar Chrusjtjovs framställning, i synnerhet om Stalin.

De kursiverade inledningarna till de olika avsnitten, liksom de *numrerade* noterna (som ibland kompletterats nedan) är författade av den brittiske historikern Edward Crankshaw. Övriga noter tillagda av MF.

Innehållsförteckning

Leningradaffären	1
Stalins antisemitism.....	7
Stalins teoretiska skrifter	14
XIX:e partikongressen.....	18
Läkarkonspirationen.....	23
Svetlanka	26
Fest och fritid med Stalin	31
Fruktan och intriger i den inre kretsen	38
Stalins död	44
Lästips	47

Leningradaffären

Innan Chrusjtjov på XX:e partikongressen höll sitt hemliga tal hade den s.k. Leningrad-affären aldrig offentligt nämnts i Sovjetunionen. Det enda som omvärlden visste var att Andrej Zjdanov, partichef i Leningrad och presumtiv arvtagare till Stalin, 1948 plötsligt avled, att Leningrad-apparaten kort efteråt på ett otäckt sätt utrensades i stor skala och att Zjdanovs anhängare klämdes åt även i Moskva och annorstädes. Sekreteraren i centralkommittén, som hade utmärkt sig under Leningrads belägring och där länge varit Zjdanovs närmaste man, avrättades. Samma öde drabbade alla därvarande stads- och regionparti-sekreterare, Ryska federala sovjetrepublikens ministerpresident M. I. Rodionov och många andra därtill. Även det stora planeringsverkets begåvade unge ordförande Nikolaj. A. Voznesenskij, som ansågs inneha en i allo lysande ställning, blev i detta sammanhang skjuten. Leningradbon A. N. Kosygin, som i dag är Sovjetunionens ministerpresident, slapp undan med ett tillfälligt stopp i sin karriär. Den som drog störst och mest omedelbar nytta av denna blodiga operation var Malenkov: hans rival Zjdanovs död måste ha förefallit honom som en försynens skickelse. Malenkovanhängare besatte skyndsamt framskjutna platser i Leningrad och i viss utsträckning även i Moskva. Chrusjtjov har nästan säkert rätt, när han antyder att Stalin kallade honom tillbaka till Moskva från Kiev 1949 för att han skulle utgöra en motvikt mot Malenkov, som höll på att växa sig alltför stark. Däremot är det tvivelaktigt om Stalin verkligen planerade att ersätta Malenkov med Kuznetsov. Det är mycket troligare att Malenkov med hjälp av Berija vid Zjdanovs död beslöt att rycka in i de domäner denne hade lämnat efter sig och i det sammanhanget lyckades förgifta Stalins sinne mot leningradborna, vilka framstod som åtminstone potentiella rivaler. Hur därmed än må förhålla sig så blev Malenkovs ställning temporärt stärkt. Från den stunden framstod Chrusjtjov som hans huvudrival.

Min förflyttning från Ukraina tillbaka till Moskva i slutet av 1949 var delvis en följd av den sjukdom som började förmörka Stalins intellekt under de sista åren av hans liv.

En dag när jag befann mig i Lwów för att leda ett möte med studenterna vid skogshögskolan, där författaren Golan hade blivit mördad av ukrainska nationalisterna, fick jag plötsligt ett telefonsamtal från Malenkov. Han meddelade att Stalin önskade att jag skulle komma till Moskva.

”Hur bråttom är det?” frågade jag.

”Mycket bråttom. Ta ett plan genast i morgon bitti.”

Jag beredde mig på vad som helst och försökte föreställa mig allehanda obehagliga överraskningar. Jag visste inte vilken ställning jag skulle inneha när jag återvände till Ukraina — inte ens om jag någonsin skulle återvända dit. Men mina farhågor visade sig vara ogrundade. När jag kom till Moskva hälsade Stalin mig med stor värme.

”Säg mig”, sade han, ”tycker ni inte att ni nu har varit tillräckligt länge i Ukraina? Ni kommer ju snart att förvandlas till en äkta ukrainsk agronom! Det är hög tid för er att återvända för att arbeta i Moskva. Vår åsikt är att ni ska återta er gamla befattning som förste sekreterare i partikommittéerna för staden och regionen Moskva.”

Jag tackade honom för hans förtroende och sade att jag var av samma åsikt, att tolv år var en fullt tillräcklig tjänstgöringstid i Ukraina. ”Jag har blivit väl behandlad där, och jag är tacksam mot alla som har hjälpt mig med överinseendet över Ukraina. Men inte desto mindre återvänder jag med glädje till Moskva.”

”Bra. Vi behöver er här. Utvecklingen är faktiskt ganska oroväckande. Konspirationer har avslöjats. Ni ska nu ta hand om partiorganisationen i Moskva så att centralkommittén med fullt förtroende kan räkna med stöd av den lokala partistrukturen i kampen mot konspiratörerna. Hittills har vi avslöjat en konspiration i Leningrad, men också i Moskva

vimlar det av partifientliga element. Vi vill göra staden till en bastion för centralkommittén.”
”Jag ska göra mitt bästa.”

”Bra. Här har jag ett viktigt brev som har fallit i våra händer. Gör er förtrogen med innehållet, så ska vi tala närmare om det när ni har flyttat hit upp.” Han räckte mig ett rätt digert dokument. Där fanns en hel rad av underskrifter i slutet, men annars gjorde det intryck av ett anonymt uttalande. Brevet förklarade att det i Moskva fanns en grupp människor som konspirerade mot centralkommittén, och det nämnde Popov,¹ sekreterare vid partikommittén i Moskva och vid centralkommittén, som ledare för denna grupp, som bestod av sekreterare i distriktskommittéer, fabriksdirektörer och ingenjörer. Min omedelbara reaktion var att det måste vara antingen en galning eller en skurk som stod bakom dessa anklagelser. Vem det än var, var hans avsikter uppenbarligen illvilliga. Jag lade in dokumentet i mitt kassaskåp och beslöt att jag inte skulle nämna något om det igen om inte Stalin själv tog upp frågan. Jag hade på känn att ju längre saken fick vila, desto bättre.

Jag for tillbaka till Kiev för att ordna med flyttningen. När jag kom hem, kom Wanda Lvovna och Kornejtjuk på besök till min lägenhet.² Jag berättade för dem om min nya befattning, och Wanda Lvovna bröt bokstavligen samman och brast i gråt.

”Hur kan ni ta emot det? Hur kan ni lämna Ukraina?” klagade hon. Här hade vi alltså en polsk kvinna som beklagade sig över att en ryss lämnade Ukraina!

Jag inkallade ett plenum till Kiev, via vilket vi valde en ny ledaruppsättning för Ukraina. Jag hade bråttom tillbaka till Moskva därför att Stalin hade bett mig se till att jag var tillbaka till hans sjuttiårsdag som firades den 21 december 1949.

Kort efter det att jag officiellt hade installerats som förste sekreterare i partikommittén i Moskva,³ tog Stalin upp frågan om det brev som han hade gett mig för att jag skulle bekanta mig med innehållet.

”Har ni satt er in i dokumentet som jag gav er?” Han iakttog mig mycket spänt.

”Ja, det har jag gjort.”

”Nå?” När han sade detta, smalnade hans ögon och borrhade in sig i mina. Sedan knyckte han på nacken så att näsan åkte upp i vädret och fnös — det var en av hans favoritminer.

”Brevet måste ha satts ihop antingen av en skurk eller en galning”, sade jag.

”Vad menar ni?” Han var alltid missnöjd när någon tycktes hysa det allra minsta tvivel på sanningsenligheten i uttalanden som rörde och anklagade konspiratörer.

”Kamrat Stalin, jag är hundraprocentigt säker på att de anklagelser som framförs i brevet inte har någonting som helst att göra med verkligheten. Jag känner personligen många av de människor som i detta brev nämns som konspiratörer. De är alla hederliga och lojala män. Jag är övertygad om att Popov inte är någon konspiratör. Visserligen har han utan tvivel handlat mycket obetänksamt och det har inte blivit mycket av hans arbete, men han kan inte vara inblandad i några sammansvärjningar. Han är en hederlig man. Jag har aldrig hyst några tvivel om detta, och det här brevet förändrar inte på minsta sätt min uppfattning om honom.”

Mitt säkra uppträdande måste ha haft en viss inverkan på Stalin. Han tittade noga på mig och sade: ”Ni menar alltså att ni anser att man inte ska ta det här dokumentet på allvar?”

¹ G. M. Popov. Det var hans befattning som partichef i Moskva som Chrusjtjov nu övertog när han återvände från Ukraina.

² A. Kornejtjuk var en framstående ukrainsk författare och politiker som åtnjöt stort anseende inom de inre kretsarna i partiet.

³ När Chrusjtjov återvände till Moskva i slutet av 1949, hade han naturligtvis en mycket högre ställning än som förste sekreterare vid partikommittén i Moskva. Han var fortfarande ledamot av politbyrån, och han fick nu också en befattning i centralkommitténs sekretariat.

”Absolut inte, kamrat Stalin. Naturligtvis kan jag inte veta det säkert, men min gissning är att det är ett verk av en provokatör.”

Han svor ilsket men lät ämnet falla. Det är tydligt att det skulle ha varit ganska lätt för mig att förbättra min egen ställning och vinna Stalins förtroende helt enkelt genom att låtsas tro på de uppdiktade anklagelserna i brevet. Det enda jag hade behövt göra var att säga: ”Javisst, kamrat Stalin, det här ser allvarligt ut. Vi måste undersöka saken.” Det var all uppmuntran Stalin skulle ha behövt för att låta arresteras Popov och alla de andra. De skulle naturligtvis ha bekänt, och vi skulle i Moskva ha haft en förräderirättegång, exakt lika förnedrande som den i Leningrad. Och jag skulle ha blivit prisad som den vars vaksamhet gjorde det möjligt att kväva sammansvärjningen i sin linda.

Men även om Popov för ögonblicket var räddad, visste jag att Stalin skulle leta efter en möjlighet att sätta fast honom. Han skulle inte förtrötts förrän Popov var undanröjd. Jag föreslog att vi skulle förflytta Popov till en befattning långt från Moskva. Vi hittade en anställning åt honom som direktör för en stor fabrik i Kujbysjev.

Ibland kom Stalin ihåg de anklagelser som hade framställts i brevet, och då frågade han hotfullt: ”Var finns den där Popov, förresten?”

”Han är i Kujbysjev”, svarade vi.

Då brukade Stalin lugna sig, men alltemellanåt måste han ha undrat för sig själv: ”Kanske Chrusjtjov hade fel . . . Kanske Popov sitter där i allsköns ro och konspirerar mot mig.” Senare fick jag höra att Popov hade riktat bittra anklagelser mot mig sedan vi hade avlägsnat honom från Moskva. Han visste tydligen inte att om det inte hade varit för mig, skulle han troligen ha varit död vid det här laget. Det var jag som hade räddat honom, och det med betydande risk för mig själv. Jag tog chansen att om Stalin inte trodde på mig, kunde han inbilla sig att jag var inblandad i konspirationen tillsammans med Popov. Popov var alltför blind för att veta vilka som var hans verkliga vänner, och han vände sig mot en som hade riskerat sitt eget skinn för hans skull.

Sedan jag hade tillträtt min befattning i Moskva kunde jag se att min ankomst var ett streck i räkningen för Berijas och Malenkovs planer. Jag började till och med misstänka att ett av skälen till att Stalin hade kallat mig tillbaka till Moskva var att påverka styrkebalansen inom kollektivet och sätta en hämsko på Berija och Malenkov. Det verkade ibland som om Stalin var rädd för Berija och som om han gärna skulle ha gjort sig av med honom om han bara hade vetat hur han skulle bära sig åt. Naturligtvis sade Stalin aldrig någonting om detta till mig, men jag kände det på mig.⁴ Stalin behandlade mig utan minsta tvivel väl. Han tycktes lita på mig och uppskatta mig. Även om han ofta kritiserade mig, gav han mig sitt stöd när jag behövde det, och det var någonting som jag skattade mycket högt. Jag hade ständiga meningsskiljaktigheter med Berija och Malenkov. Malenkov hade efter kriget blivit ledamot av politbyrån. Om honom kunde man säga att han framförallt var en kontorsmänniska som rotade i papper. Sådana män kan vara farligare än alla andra om man ger dem makt. De fryser ner och dödar allt levande som i minsta mån överskrider de tillåtna gränserna.

Under tiden pågick den stora jakten i Leningrad. Jag vet faktiskt inte vilken uppfattning Stalin själv hade om ”Leningradaffären”. Han talade aldrig med mig om den, utom när han tangerade affären med ”Moskvakonspiratörerna” i samband med min förflyttning till Moskva. De personer som blev arresterade i Moskva var för det mesta partiarbetare som hade befordrats av Zjdanov från organisationen i Gorkij till organisationen i Moskva.⁵

⁴ Det finns många indicier som tyder på att Stalin faktiskt vid den här tiden började vända sig mot Berija.

⁵ Andrej Zjdanov hade varit partisekreterare i Gorkij (Nizjnij Novgorod) tills han skickades till Leningrad för att efterträda den mördade Kirov. Han tog med sig några av sina skyddslingar till Leningrad och lyckades få andra placerade på goda poster i Moskva.

När jag började arbeta som sekreterare i centralkommittén med ansvar för partiorganisationen i Moskva, var A. A. Kuznetsov — ”Leningrad-Kuznetsov”, som vi alltid kallade honom — redan arresterad och partiorganisationen i Leningrad var slagen i spillror. Kampanjen var koncentrerad mot en trojka av lovande unga män: Kuznetsov, Voznesenskij och Kosygin. Jag kände Kuznetsov, ehuru rätt flyktigt, men Voznesenskij kände jag mycket väl. Han hade ännu inte blivit arresterad när jag kom till Moskva, men han var redan berövad alla sina befattningar. Han hade inget arbete och väntade varje ögonblick att bli hämtad.

En tid efter det att Voznesenskij hade lagts på is, brukade han fortfarande komma till Stalin för att äta middag. Han var mycket förändrad. Han var inte längre den gladlynte, självsäkre, oböjliga Voznesenskij som jag hade känt tidigare. I själva verket var det just dessa dygder som hade blivit hans olycka. Medan han var ordförande i den statliga planeringskommissionen hade han haft mod tillräckligt för att stöta sig med Berija. Han hade sökt fördela landets ekonomiska resurser på ett rättvisare sätt, och detta innebar att minska på anslagen för vissa kommissariat som åtnjöt Berijas beskydd. Berija hade många kommissariat under sig, och han krävde alltid att de skulle få mycket mer än sin rättvisa andel av de tillgängliga medlen. Berija var oerhört mäktig till följd av att han stod Stalin så nära. Man måste själv ha upplevt Berijas jesuitiska slughet för att förstå hur han hade förmågan att veta det exakt rätta ögonblicket då han kunde vända Stalins sympati eller antipati för någon till sin egen fördel. Voznesenskij hade emellertid djärvheten att trampa Berija på tårna, och innan Berija var färdig med honom var Voznesenskij bara en skugga av sitt forna jag.⁶

Jag minns att Stalin mer än en gång under denna tid frågade Malenkov och Berija: ”Är det inte slöseri att låta Voznesenskij gå här utan arbete medan vi funderar på vad vi ska göra med honom?”

”Jo”, svarade de, ”vi måste fundera på saken.”

Sedan förflöt någon tid igen, och Stalin tog på nytt upp frågan. ”Kanske vi borde sätta Voznesenskij att sköta statsbanken. Han är ju nationalekonom, en riktig finansiell trollkarl.”

Ingen hade något att invända, men ingenting hände. Voznesenskij hängde fortfarande i luften.

Stalin hade uppenbarligen kvar en viss aktning för Voznesenskij. Innan Leningradaffären blev aktuell hade han hyst stora förhoppningar om denna trojka av intelligenta unga män, och han hade faktiskt systematiskt befordrat dem till allt högre befattningar innan ”konspirationen” ”avslöjades”. Kuznetsov tycktes en gång destinerad att efterträda Malenkov. Voznesenskij hade gjorts till Stalins förste ställföreträdare och anförtroddes ofta uppgiften att presidera över ministerrådet. Kosygin hade fått en ansvarsfull befattning som ledare för handeln och finanserna. Det är min uppfattning att dessa mäns fall hade följande bakgrund: Stalin hade utbildat dem till efterträdare till gamla gardet i Kreml — vilket innebar att först och främst Berija, men också Malenkov, Molotov och Mikojan, inte längre åtnjöt Stalins förtroende.⁷ Det är svårt för mig att säga exakt hur det lyckades det gamla gardet att undergräva Stalins förtroende för dessa unga män och hur han, för att uttrycka sig plump, tussades på dem. Jag kan endast erbjuda de slutsatser som jag kom till på grundval av mina egna iakttagelser och de anmärkningar som i min närvaro fälldes under samtal mellan Malenkov och Berija.

Det var inte svårt för mig att se hur Berija och Malenkov uppförde sig när namnen på dessa

⁶ Den omständigheten att Voznesenskij, den mest lovande av den unga generationen, blev skjuten, har alltid satts i samband med Leningradaffären, men Chrusjtjov ger här för första gången en plausibel skildring av vad som verkligen hände.

⁷ Detta är att gå för långt. Det förefaller troligt att Chrusjtjov föregriper Stalins planer. Det förefaller långt mera sannolikt att Malenkov och Berija var avundsjuka på A. A. Kuznetsovs, G. M. Popovs och N. A. Voznesenskij snabb uppgång och att de intrigerade för att få dem på fall. I och med att toppmännen en gång för alla var eliminerade, var den helt naturliga följden (som det alltid har varit i Sovjetunionen) att också alla deras medhjälpare och skyddslingar skulle bringas på fall.

tre unga män nämndes. Jag fick snabbt den uppfattningen att Berija och Malenkov gjorde allt de någonsin kunde för att sätta en käpp i hjulet för trojkan Kuznetsov, Voznesenkij och Kosygin. Som jag redan har nämnt var Berija den skickligaste i att undergräva Stalins förtroende för andra, och han hade Malenkov som han kunde använda som murbräcka. Malenkov satt i centralkommitténs sekretariat och hade tillgång till alla upplysningar som Stalin fick. Han kunde manipulera dem på ett sätt som var avsett att väcka Stalins vrede och misstroende.

Berijas och Malenkovs intrigerande mot Leningradtrojkan hade också samband med ett annat fall, nämligen anklagelserna mot A. I. Sjachurin som redan satt i fängelse när arresterandet av leningradborna började på allvar. Han hade varit folkkommissarie för flygplansindustrin under kriget. Jag hade känt honom mycket väl när han var centralkommitténs partiorganisatör och hade hand om Trettionde flygplansfabriken. Medan jag var i Ukraina blev Sjachurin arresterad för att han, som det sades, hade sett genom fingrarna med tillverkningen av felkonstruerade flygplan under kriget. Malenkov berättade senare för mig att Vasja [Vassilij] Stalin, som var flygare, hade angivit Sjachurin för sin far, och att Stalin hade beordrat en undersökning.⁸ Malenkov var själv indirekt inblandad i fallet Sjachurin. En del av hans jobb under kriget hade varit att ha överinseendet över flygindustrin, vilket gjorde honom ansvarig för alla misstag som gjordes av folkkommissarierna. Det fanns ett visst berättigande i dessa beskyllningar, eftersom strävan till kvantitet under kriget säkert hade drivits för långt på kvalitetens bekostnad. Hur som helst kastades Sjachurin i fängelse och Malenkov avskedades från centralkommitténs sekretariat och skickades någonstans till Centralasien — till Tasjkent, tror jag. Berija använde sitt inflytande till att övertala Stalin att låta Malenkov återvända till Moskva, och sedan dess hade de två, Berija och Malenkov, varit oskiljaktiga.

Flygvapenchefen, marskalk A. A. Novikov, satt också i fängelse i början av Leningradaffären.⁹ Han hade blivit arresterad efter kriget för att han hade tagit emot felaktiga flygplan. Det sägs att också han angavs av Vassilij Stalin. Jag kände Novikov väl. Han förde befälet över det sovjetiska flygvapnet under större delen av kriget och han besökte vår stridsledningsplats under slaget om Stalingrad. Han hade sina fel. Han drack mer än vad som förmodligen var bra för honom, men han var en hängiven, hederlig och aktningsvärd man.

Det var emellertid uppenbart att Stalin till och med efter dessa arresteringar kände en viss sympati för Sjachurin och Novikov. Under middagen brukade han vända sig till Berija och Malenkov och fråga: ”Säg, sitter Sjachurin och Novikov fortfarande i fängelse?”

”Ja.”

”Tror ni inte att vi snart kunde frigge dem?” Men det var en fråga som Stalin inte ställde till dem utan till sig själv. Han tänkte högt. Ingen sade någonting, och frågan blev hängande i luften tills han någon tid senare ställde den igen. En gång gick han till och med så långt som att säga: ”Ni borde fundera allvarligt på att släppa Sjachurin och Novikov fria. Vad har vi för nytta av dem när de sitter i fängelse? De kan fortfarande arbeta.” Han riktade alltid dessa

⁸ Stalins son var beryktad för sin arrogans och sin hämndlystna natur. Han var också starkt alkoholiserad. Han drog stora fördelar av sin släktskap och hans befordran till generallöjtnant vid flyget var den mest flagranta nepotism. Stalin själv såg sig tvungen att kort före sin död avskeda honom från hans befattning som chef för flygvapnet inom Moskvas militärdistrikt. I Tjugo brev till en vän bekräftar Svetlana Allilujeva att Vassilij var ansvarig för den sovjetiske flygvapenchefens, marskalk A. A. Novikovs onåd och fängslande. Efter Stalins död dömdes Vassilij till åtta års fängelse av en militärdomstol på grund av andra förseelser. Han frigavs innan han hade avtjänat sitt straff, främst för att Chrusjtjov tyckte synd om honom och ”var som en far för honom”. Han återfick sin grad i flygvapnet, sitt medlemskap i partiet och sin pension, men dömdes på nytt till fängelse, frigavs igen och var på fri fot tills han söp ihjäl sig 1962.

⁹ Novikov var en första rangens befälhavare som också var en lysande pilot och en tilldragande människa. Den omständigheten att han och Sjachurin kunde fällas och dömas till fängelse till följd av en sådan intrig är en målande illustration till livet i Stalins Ryssland.

anmärkningar till Berija och Malenkov därför att det var de som skötte om fallet Sjachurin och Novikov.

Efter middagarna hos Stalin brukade vi samlas i badrummet för att tvätta händerna. Det var ett stort och rymligt badrum, och ibland stod vi samlade där både före och efter sessionerna — vi kallade alltid middagarna hos Stalin ”sessioner” — och diskuterade vad som borde göras och vilka följderna av en session sannolikt skulle bli. En gång hörde jag i badrummet Berija säga till Malenkov: ”Stalin har tagit upp frågan om de två flygarna igen. Och ni vet att om de blir frigivna, skulle det kunna spridas till andra.”

Vad menade Berija med detta? ”Det kunde spridas till andra”? vilka var ”de andra”? Berija måste ha fruktat att om Sjachurin och Novikov blev frigivna skulle Stalin också på nytt ta upp frågan om Kuznetsov och Voznesenskij. Han kunde kanske fundera på att släppa dem fria innan de ställdes inför rätta. Malenkov och Berija fruktade att om Kuznetsov och Voznesenskij, som betraktades som Leningradkomplottens ledare, frigavs, skulle kanske hela kampanjen mot Leningradorganisationen kollapsa. Därför gjorde Malenkov och Berija vad de kunde för att Sjachurin och Novikov skulle stanna kvar i fängelset. De lyckades, och följden var att leningradmännen inte heller frigavs.

Jag såg aldrig åtalspunkterna i leningradmålet, men jag antar — också detta på grund av samtal mellan Malenkov och Berija som jag hörde — att Kuznetsovgruppen anklagades för rysk nationalism och opposition mot centralkommittén. Undersökningarna inleddes. Och vem var det som ledde dessa undersökningar? Det gjorde Stalin själv. Men om Stalin var dirigenten, så var Berija förste violinisten. Varför säger jag detta? Därför att [V. S.] Abakumov, som faktiskt hade överinseendet över åklagarsidan var Berijas man. Han avlade aldrig rapport för någon, inte ens för Stalin, utan att först kontrollera saken med Berija.

Jag var aldrig egentligen inblandad i detta fall, men jag medger att det är möjligt att jag undertecknade den fällande domen. På den tiden gick det så till att då ett fall var avslutat — och om Stalin ansåg det nödvändigt undertecknade han domslutet vid en av politbyråns sessioner och lät sedan papperet gå runt för att också alla de andra ledamöterna skulle underteckna. Vi satte dit våra underskrifter utan att ens läsa igenom papperet. Det var vad man menade med ”kollektivt godkännande av domar”.

I jämförelse med Stalins vanliga metod att behandla folkfiender var Leningradfallet en modell av rättvisa. Till det yttre verkade det som om det hade genomförts i enlighet med alla juridikens regler. Förhören genomfördes av därtill utbildade förhørsledare, en åklagare skötte åtalen, rättegången genomfördes inför domstol. De aktiva medlemmarna av partiorganisationen i Leningrad inbjöds att närvara när de åtalade förhördes i rättssalen. Därpå fick de åtalade tillfälle att säga något till sitt försvar innan domen lästes upp.

Jag var hos Stalin när han fick höra vad Voznesenskij hade sagt strax innan han dömdes till arkebusering. Voznesenskij reste sig och spydde ut hat mot Leningrad. Han förbannade den dag han hade satt foten i denna stad när han kom dit från Donbass för att studera. Han sade att Leningrad redan hade haft sin beskärda del av konspirationer, staden hade varit underkastad alla tänkbara slag av reaktionära inflytanden, från Biron till Zinovjev.¹⁰ Uppenbarligen hade han förlorat förståndet. Det är ju rena dumheterna att tala om Biron och Zinovjev i samma andetag, som om de kunde jämföras. Zinovjev representerade en politisk uppfattning som kontrasterade mot Stalins, om hur socialismen skulle byggas upp i vårt land. Man kunde vara antingen för honom eller mot honom. För min del var jag alltid för Stalins inställning, och därför kämpade jag mot Zinovjev och hans anhängare. Men Biron! — han var någonting helt

¹⁰ Biron var den beryktade greve von Bühren, senare hertig av Kurland, en tysk av rätt skumt ursprung som började som kejsarinnan Anna Ivanovnas älskare och sekreterare innan hon besteg tronen. Han blev småningom en av de mest hatade tyrannerna i Rysslands historia. Men han tog sig alltför stora friheter och skickades på tjugotvå år till Sibirien.

annat.

Jag vet inte vad Kuznetsov och de andra sade när de yttrade sina sista ord, men vad de än sade, hade det ingen inverkan på deras öde. De var dömda långt innan domen officiellt avkunnades, ja, redan innan rättegången började. I själva verket hade de dömts av Stalin själv redan då de arresterades.

I Leningrad dömdes många människor till döden och avrättades. Samma öde drabbade många som hade förflyttats från Leningrad för att arbeta i andra delar av landet.

Vad Kosygin beträffar, hängde hans liv på en tråd. Män som hade arresterats och dömts i Leningrad riktade fullkomligt löjeväckande anklagelser mot honom i sina vittnesmål. De skrev de besynnerligaste galenskaperna om honom. Kosygin stod från första början på osäker mark därför att han genom gifte var befryndad med Kuznetsov. Trots att han hade stått Stalin mycket nära, befriades Kosygin plötsligt från alla sina befattningar och anvisades en post i något ministerium. Anklagelserna mot honom kastade en så mörk skugga över honom att jag helt enkelt inte kan förklara vad det berodde på att han räddades från att likvideras tillsammans med de andra. Kosygin måste, som man säger, ha dragit en vinstlott, och så gick denna kalken ifrån honom.¹¹

På den tiden kunde vad som helst ha hänt vem som helst av oss. Allt berodde på vad Stalin råkade tänka just i det ögonblick han tittade i ens riktning. Ibland bligade han på en och sade: ”Varför ser ni mig inte i ögonen i dag? Varför vänder ni bort blicken?” eller någonting annat lika dumt. Och utan föregående varning kunde han plötsligt kasta sig över en med oresonlig häftighet. En något så när anständig kriminalförhållare uppför sig inte mot en härdad brottsling så som Stalin uppförde sig mot de vänner som han inbjöd att äta vid sitt bord.

Bulganin beskrev en gång mycket målande vilka känslor som besjälade oss på den tiden. När vi en kväll var på väg hem från Stalins middagsbjudning sade han: ”Man kommer till Stalins bord som vän, men man vet aldrig om man får ta sig hem med egna krafter eller om man får skjuts — till fängelset!” Bulganin var rätt berusad vid detta tillfälle, men vad han sade var en fullt riktig beskrivning av hur vår situation kunde förändras från en dag till en annan.

Stalins antisemitism

Ett av de intressantaste inslagen i Chrusjtjovs berättelse är författarens synnerligen ivriga fördömande av antisemitismen. En känsla av skuld måste härvid ha medverkat. Det finns inga bevis för att Chrusjtjov själv någonsin aktivt har deltagit i antisemitiska åtgärder; däremot finns talrika uppgifter om att han vid olika tidpunkter har uttalat sig nedsättande om judarna och gjort gällande att de bör hållas på plats. Det är möjligt att de pogromer som han under sin barndom bevittnade förskräckte honom, men tydligt är att han tyckte illa om judar, och som herre över Ukraina höll han tyst med de massmord som nationalsocialisterna utförde (bland annat massakern vid Babi Yar i utkanten av Kiev). I anslutning till Stalins princip, som han senare gjorde till sin egen, vägrade han att erkänna att Sovjetunionens judar under den tyska ockupationen drabbades hårdare än övriga medborgare. Han måste också efter kriget ha sett genom fingrarna med den deportation av judar från Ukraina till det inre av Sibirien som Stalin då genomförde. Allt det som han säger om individuella judars öde under ifrågasatt period är sant; men han kunde ha sagt mycket mer. Det är intressant att få uppgifterna om mordet på Michoels officiellt styrka och att få en talande sidobelysning över den arme Lozovskijs öde. I förbigående bör påpekas att ingenting sägs om detta i det hemliga

¹¹ Chrusjtjov är inte den ende som undrar hur Kosygin lyckades klara sig med livet i behåll. Det kan emellertid bero på att Kosygin, trots att han var en prominent gestalt inom partiorganisationen i Leningrad, hade lyckats hålla sig utanför partiintrigerna och koncentrera sig på administrationen och den industriella ekonomin. Stalin återupptog honom som kandidatmedlem till det utvidgade presidiet efter XIX:e partikongressen 1952.

talet. Där nämns inte heller fru Molotovs arrestering och fängslande. Å andra sidan är det hemliga talet mer upplysande än föreliggande kapitel vad det gäller Stalins tilltag att deportera hela folk på Krim och i Kaukasus (tatarer, tjetjener, ingusjer etc.) som straff för samarbete med tyskarna. Chrusjtjovs egen hetsiga hållning till våld och godtycke belyses i detta kapitel liksom i de tidigare kapitlen om de stora utrensningarna. ”Jag har alls ingenting emot att arrestera människor”, skriver han, men han underförstår att det måste ske i laga ordning.

Medan vi fortfarande höll på med att driva ut tyskarna från Ukraina, hade en organisation bildats som gick under namnet Sovinformbyråns [den sovjetiska informationsbyråns] judiska anti-fascistiska kommitté. Den upprättades för att insamla material — och därmed menar jag givetvis positivt material — om vårt land, om sovjetarméns kamp mot den gemensamma fienden, Hitlertyskland, och för att distribuera detta material till västmaktspressen, framför allt till Förenta staterna, där det finns stora och inflytelserika judiska kretsar. Kommittén bestod av judar som innehade höga befattningar i Sovjetunionen, och den leddes av Lozovskij, ledamot av centralkommittén och tidigare ordförande i Profintern [Internationella fackföreningsinternationalen]. En annan medlem var Michoels, den mest framstående skådespelaren på den judiska teatern där man spelade pjäserna på jiddisch. Ytterligare en av medlemmarna var Molotovs hustru, kamrat Zjemtjuzjina. Jag tror att denna organisation ursprungligen upprättades på förslag av Molotov, även om det är möjligt att det var Stalins idé. Sovinformbyrån och dess judiska anti-fascistiska kommitté betraktades som outhärliga för vår stats, vår politik och vårt partis intressen.¹²

Lozovskij brukade ta kontakt med mig så snart han kom till Moskva, och ibland ringde han upp mig och bad om material som han kunde använda i propagandan mot de hitleristiska fascisterna. Jag gav order om att sådant material skulle ställas i ordning och fördes med olika författares underskrifter, och det skickades sedan till Amerika där det i stor utsträckning användes för att ge offentlighet åt Röda arméns segrar och avslöja de grymheter som begåtts av tyskarna i Ukraina. På det hela taget var Lozovskijs verksamhet värd allt beröm. Han var en energisk människa och ibland nästan irriterande efterhängsen. Han brukade bokstavligen avtvinga mig material genom att säga: ”Ge mig mer material! Mera! Mera!”, Vi var fullt upptagna med återuppbyggnaden av ekonomin och hade inte mycken tid att ägna sådana problem, men han gav sig inte. ”Ni måste förstå hur viktigt det är för oss att visa vår gemensamma fiendes rätta ansikte för världen, att avslöja hans grymheter och att skildra den återuppbyggnad som äger rum i våra städer och byar.”

Så snart Ukraina var befriat, sattes en skrivelse upp av medlemmar av Lozovskijs kommitté. Den var adresserad till Stalin och innehöll ett förslag om att Krim skulle göras till en judisk sovjetrepublik inom Sovjetunionen sedan krimtatarerna deporterats därifrån. Bakom detta förslag såg emellertid Stalin de amerikanska sionisterna som i detta fall opererade genom Sovinformbyrån. Kommittémedlemmarna, förklarade han, var den amerikanska sionismens agenter. De försökte upprätta en judisk stat på Krim för att rycka loss Krim från Sovjetunionen och upprätta en utpost för den amerikanska imperialismen på våra kuster, vilket skulle vara ett direkt hot mot Sovjetunionens säkerhet. Stalin lät sin fantasi ta de mest häp-

¹² Lozovskij var välkänd för västmaktskorrespondenterna och respekterad av dem som den officielle sovjetiske talesmannen. Han försvann rätt och slätt 1948 och var djupt saknad. Snart blev det känt att han hade blivit skjuten tillsammans med ett antal judiska författare sedan den judiska anti-fascistiska kommittén plötsligt hade upplösts. Chrusjtjovs första hänvisning till ”Krimaffären” förekom i ett samtal med en delegation av kanadensiska kommunister 1956. Den berömde judiske skådespelaren Michoels försvann ungefär samtidigt. Det blev snart känt, ehuru det aldrig medgavs, att han också hade blivit skjuten. Han var bror till en av de läkare i Kreml som falskeligen anklagades för att syssla med giftmord och han drogs själv in i denna så kallade komplot av NKVD. Molotovs hustru (Zjemtjuzjina) hade tack vare sina egna förtjänster varit en framträdande gestalt, en tid chef för den statliga kosmetikatrusten (som försåg den sovjetiska ungdomen med parfym och läppstift). Molotov måste stå överksam och utan att höja minsta protest och se på när hon arresterades och förvisades samtidigt som han vände sin järnfasad mot väster under det kalla krigets första dagar.

nadsväckande krumsprång i denna riktning. Han greps av en manisk hämndlust. Lozovskij och Michoels arresterades. Snart blev också självaste Zjemtjuzjina arresterad. Förhören med denna grupp varade länge, men till slut mötte de nästan mangrant ett sorgligt slut. Zjemtjuzjina förvisades. Jag trodde först att hon hade blivit skjuten, beroende på att ingenting av det som hände dem rapporterades till någon annan än Stalin, och det var Stalin själv som avgjorde vilka som skulle avrättas och vilka skonas.

Jag minns att Molotov ringde till mig och bad om mitt råd beträffande hela denna affär. Molotov var aldrig ense med Stalin om nödvändigheten av att arrestera Zjemtjuzjina. Uppenbarligen var det Zjemtjuzjina som hade förmått honom till det. När frågan om att avskeda henne från centralkommitténs tjänst kom upp vid centralkommitténs plenum och alla andra röstade för avskedandet, lade Molotov ner sin röst. Han röstade inte heller nej, men han avstod. Stalin brusade upp när han märkte detta, och intermezzot hade en bestående inverkan på Stalins inställning till Molotov. Han började trakassera Molotov på ett mycket obehagligt sätt. Kaganovitjs elakhet var en god barometer på Molotovs utsatta ställning. Eggad av Stalin spelade Kaganovitj rollen av en argsint byracka som släpps loss för att slita lem efter lem av varje medlem av politbyrån mot vilken han kände att Stalin hade börjat uppträda kyligt. Nu släpptes alltså Kaganovitj loss mot Molotov.

Jag kom inte underfund med att Zjemtjuzjina var vid liv förrän efter Stalins död, då Molotov berättade för mig att hon levde i exil. Vi var alla överens om att hon skulle friges. Berija gav henne fri och överlämnade henne högtidligen åt Molotov. Berija brukade berätta hur Molotov kom till hans tjänsterum på inrikesministeriet för att återförenas med Zjemtjuzjina. Molotov var överlycklig över att hon fortfarande var vid liv och kastade sig i hennes armar. Berija gav den gången uttryck för sin sympati för Molotov och Zjemtjuzjina, men han försummade inte att påpeka att hon hade blivit frigiven på hans initiativ, och han berättade historien med en anstrykning av ironi i rösten.

Här kommer jag nu till en viktig fråga: var det nödvändigt att skapa en judisk union eller autonom republik inom Ryska federationen eller inom Ukraina? Jag tror det inte. Det hade redan skapats en judisk autonom region som fortfarande existerar, och följaktligen var det knappast nödvändigt att upprätta en ny på Krim.¹³ Men frågan diskuterades aldrig sakligt. Vi var manipulerade till att acceptera Stalins sätt att resonera, och vi böjde oss för hans absoluta auktoritet. Han var av den åsikten att om en judisk republik upprättades på Krim, skulle sionismen, som griper omkring sig i Amerika, också vinna fotfäste i vårt land. Det var allt som sades om saken. Han hade fattat sitt beslut, och han lät helt godtyckligt arrestera människor, utan hänsyn till legala normer, utan att ta hänsyn till den viktiga och positiva roll som de anklagade hade spelat under kriget genom att bidra till att avslöja de grymheter som tyskarna gjort sig skyldiga till. De hade utfört ett konstruktivt arbete, men nu räknades det för ingenting. De berövades friheten och i många fall livet. Jag ansåg att hela denna affär var synnerligen vanhedrande för oss. Stalin kunde helt enkelt ha sagt nej till deras förslag och tillrättavisat dem. Men nej, han måste förintä alla som aktivt hade stött förslaget. Det var endast genom ett under som Zjemtjuzjina klarade sig med livet i behåll och en längre tids förvisning. Mera typiskt för Stalins handlande var den hårda bestraffningen av Michoels, den judiska teaterns störste skådespelare, en kulturmänniska. De dödade honom som vilddjur. De dödade honom i hemlighet. Sedan fick hans mördare en belöning och deras offer begravdes högtidligen. Man ryser vid blotta tanken! Det meddelades att Michoels hade fallit framför en lastbil. I själva verket slängdes han framför en lastbil. Detta gjordes mycket skickligt och effektivt. Och vem var det som gjorde det? Stalin gjorde det, eller åtminstone gjordes det enligt hans instruktioner. När vi efter Stalins död öppnade statssäkerhetsministeriets arkiv och

¹³ Detta hänser till den autonoma republiken Birobidzjan i Sibirien, som var avsedd som ett nationellt hem för de sovjetiska judarna. Man kan knappast förvåna sig över att endast ett litet antal judar begagnade sig av detta erbjudande.

förhörde Berijas män, kom vi underfund med att de hade planerat att mörda Litvinov [Molotovs företrädare som utrikesminister] med en liknande metod. Litvinov skulle hamna i bakhåll och mördas på vägen under en färd från Moskva till sin datja.¹⁴

Senare ställdes en grupp judar som arbetade vid bilfabriken Stalin inför rätta. Också i detta fall var Stalin på jakt efter komplotter av den amerikanska imperialismen som opererade genom sionisterna. Naturligtvis var allt detta rena dumheterna. Men det var sådant som hände under Stalins godtyckliga herravälde och som var en följd av att det inte existerade några gränser för hans auktoritet.

Fortfarande är det för mig fullständigt obegripligt att något sådant kunde hända i vår tid. Jag har ingenting emot att människor arresteras, men de måste få en hederlig rättegång, och de får dömas till förvisning eller fängelse endast om en opartisk utredning verkligen visar att de är kriminella eller politiska brottslingar. Åtal och rättegång bör genomföras strikt enligt lagens bestämmelser. Rättegångarna bör vara offentliga för att inte hos allmänheten lämna några tvivel övriga om de anklagades verkliga skuld. Om det görs på det sättet, kommer ingen heller att resa sig för att försvara människor som har blivit dömda, och den allmänna opinionen kommer att helhjärtat stödja de bestraffande instanserna. I vår tid har vi haft människor som höjer sin röst i rätten, som garanterar sanningshalten i anklagelserna, som slår sig för bröstet och svär att de anklagade är folkfiender — allt detta utan att verkligen ha reda på vad som har hänt. Ett vittne bekräftar anklagelsen och röstar för likviderandet av de anklagade utan att känna till några fakta kring det påstådda brottet, för att inte tala om den roll som respektive anklagade har spelat i händelseförloppet. De här rättegångarna var med andra ord inga riktiga rättegångar. De var slutna domstolar i händerna på trojkor. Och vilka var det som satt i dessa trojkor? Tre män som arresterade, åtalade och dömde utan inblandning av andra instanser. De flesta av dem som blev ett huvud kortare under Stalins tid rannsakades av sådana domstolar.

Jag har försökt behandla Stalin efter förtjänst och erkänna hans goda sidor, men det finns ingen ursäkt för vad som enligt min åsikt var en grundläggande brist i hans karaktär, nämligen hans fientliga inställning till det judiska folket. Som ledare och teoretiker undvek han omsorgsfullt att ge minsta antydning om sin antisemitism i skrifter och tal. Och Gud förbjöd att någon skulle citera offentligen från de privata samtal i vilka han fällde anmärkningar som hade en stark anstrykning av antisemitism. När Stalin råkade tala om en jude, imiterade han deras sätt att tala på ett starkt överdrivet sätt. Precis på samma sätt som tjockskalliga, efterblivna människor som föraktar judar talar när de vill dra fram de negativa sidorna hos judarna. Stalin var mycket road av att härma deras accent, och han lyckades faktiskt rätt bra med det.

Jag minns att när jag arbetade i Moskva inrapporterades vissa besvärigheter vid Trettionde flygplansfabriken till Stalin genom partikanaler och av statssäkerhetstjänsten. Under ett möte med Stalin, medan vi satt kring bordet och utbytte åsikter, vände sig Stalin till mig och sade: ”De hyggliga arbetarna vid fabriken borde få klubbor så att de kan banka fan ur dessa judar när arbetsdagen är slut.” När han sade detta var jag inte ensam. Molotov, Berija och Malenkov var där. (Men Kaganovitj var inte närvarande. Stalin tillät sig aldrig antisemitiska anmärkningar när han var med.) Jag tänkte för mig själv: ”Vad är det han säger? Hur kan han säga något sådant?”

När vi lämnade rummet vände sig Berija till mig och frågade ironiskt: ”Nå, har ni fått era order?”

”Ja”, sade jag, ”jag har fått dem. Min far var illitterat men han deltog aldrig i en pogrom. Det betraktades som vanhedrande. Och nu får jag detta direktiv i min egenskap av sekreterare vid

¹⁴ M. M. Litvinov, den sovjetiske utrikeskommissariern, efterträddes av Molotov sedan han hade misslyckats med sina strävanden att skapa den så kallade ”kollektiva säkerheten” 1939. Historien om det planerade mordet på honom är ny. Han dog slutligen en naturlig död.

Sovjetunionens kommunistiska partis centralkommitté.”

Även om Stalin inte hade gett mig någon direkt order, visste jag att om någonting i stil med det han föreslog verkligen gjordes och om det kom till allmänhetens kännedom, skulle en kommission utan minsta tvivel ha tillsatts och de skyldiga skulle ha fått stränga straff. Stalin skulle inte ha dragit sig för någonting för att offentligen brännmärka antisemitismen. Order eller inte, skulle han ha låtit strypa var och en vars handlande kunde misskreditera hans namn, i synnerhet om det gällde någonting så oförsvarligt och vanhedrande som antisemitism. Det utspann sig många samtal i stil med det om Trettionde flygplansfabriken, och vi vande oss vid dem. Vi lyssnade till det som Stalin hade att säga oss och försökte sedan glömma det så fort som möjligt.

När jag hade blivit förflyttad från Ukraina till Moskva, kom min efterträdare som förste sekreterare i Ukraina, Melnikov, och Korotjenko en gång till mig i Moskva.¹⁵ Stalin inbjöd oss till middag i sin datja. Han tvingade dem att dricka och nådde sitt mål. Melnikov och Korotjenko var för första gången hos Stalin. De drack begärligt, de betraktade det som en stor ära att vara gäster hos Stalin. Jag kände Stalin bättre än de gjorde. Jag visste att han gärna såg sina gäster berusade och att det inte var gästfriheten som han i första hand tänkte på. Han var mera intresserad av att få sina gäster i ett tillstånd då tungans band lättare lossnade. Han ville att de skulle pladdra om saker som de aldrig skulle ha talat om i nyktert tillstånd. Jag satt med nerverna på helspänn medan detta pågick. Jag måste ansvara för Melnikov eftersom det var jag som hade kallat honom till Moskva. Om Korotjenko finns det inte mycket att säga. Jag visste att han var en hederlig man men med mycket begränsad intelligens. På den tiden hade Stalin ytterst svårt att dölja sin antisemitism och snart började han fälla antisemitiska anmärkningar. Melnikovs egen inställning gjorde honom mycket receptiv för allt sådant. Han var mogen för just sådant som Stalin nu lät undslippa sig. Han och Korotjenko satt med öppen mun och lyssnade på Stalin utan att säga ett ord. Middagen tog äntligen slut och vi lämnade datjan. Melnikov och Korotjenko återvände till Ukraina.

Efter min förflyttning till Moskva antog centralkommitténs politbyrå en resolution som instruerade mig att hålla ögonen på det ukrainska kommunistpartiets verksamhet. I denna egenskap fick jag alla tidningar som kom ut i Ukraina. Jag kontrollerade centraltidningarna, och mina assistenter gick igenom de andra och föredrog för mig artiklar av intresse. Kort efter denna middag i Stalins datja kom min assistent Sjujskij till mig med en ukrainsk tidning och visade mig en ledare som kritiserade vissa brister och ofullständigheter. I denna ledare var det framför allt sexton personer som kritiserades, och de var alla judar. Jag läste ledaren och blev uppbragt. Hur kunde någonting sådant tillåtas? Jag förstod genast i vilken riktning vinden blåste. Melnikov och Korotjenko, som båda var typiska ukrainare, hade fått för sig att Stalin hade inlett en kritikkampanj mot det judiska folket. I tron att de nu följde Stalins instruktioner hade de börjat handla på egen hand. Jag ringde till Melnikov och sade: ”Jag har läst er ledare. Ni borde skämmas. Hur vågar ni låta något sådant tryckas i en tidning? Det här är ju en ren uppmaning till antisemitism! Varför gör ni detta? Jag vet vad ni tror, men ni missförstod Stalin. Och en sak kan jag säga, om Stalin skulle läsa den här ledaren – ja, då vet jag inte hur det skulle gå för er som den ukrainska centralkommitténs sekreterare. Vad ska man säga om att det ukrainska partiets centralorgan predikar antisemitism? Fattar ni inte att det här är ammunition som våra fiender kan använda mot oss? Våra fiender kommer att utnyttja denna vanhedrande historia och säga att Ukraina höjer kampens baner, antisemitismens baner mot judarna!”¹⁶

¹⁵ Korotjenko var en impulsiv natur som hade varit Chrusjtjovs högra hand i Ukraina. Han blev ukrainsk premiärminister 1947, president i Ukraina 1954 och var en tid kandidatmedlem i centralkommitténs presidium. Melnikov efterträdde Chrusjtjov som förste partisekreterare i Ukraina.

¹⁶ När Chrusjtjov talar om Melnikovs antisemitiska verksamhet, förbigår han med tystnad den omständigheten att det förekom massdeportationer av judar från Ukraina genast efter kriget, när han själv hade ledningen.

Melnikov började rättfärdiga sig. Sedan började han snyfta. Men jag gav inte vika. ”Om den här skandalen fortsätter, kommer jag personligen att ta upp saken med Stalin.” Naturligtvis tog jag en risk, jag hade ju ingen garanti för att man inte avlyssnade våra telefonsamtal. Och jag var inte säker på att inte Melnikov själv skulle skriva till Stalin och säga att Chrusjtjov gav honom direktiv helt motsatta dem han hade fått av Stalin själv under middagen i Stalins datja. Det skulle Stalin aldrig ha tålt av mig.

Lite senare fick Nina Petrovna [Chrusjtjovs hustru] ett brev från Kiev som berättade för oss en annan historia som också hade att göra med Melnikov och antisemitismen. I Kiev finns det en klinik för barn med skelettuberkulos. Chefen för denna klinik var professor Frumina. Under min tid i Kiev, innan jag blev förflyttad till Moskva, besökte professor Frumina oss ofta i vårt hem. Hon skötte min son Serjosja [smeknamn för Sergej] när han hade tuberkulos, och hon botade honom. Nu visar Sergej inte längre några symptom på denna sjukdom. Han är fullständigt återställd. Det har vi Frumina att tacka för. En annan specialist på skelettuberkulos, en akademiledamot i Leningrad, hade sagt Nina Petrovna att det inte fanns någon skickligare specialist för denna sjukdom än Frumina. Efter det att vi hade flyttat till Leningrad, skrev Frumina ett brev till Nina Petrovna och berättade att hon hade blivit avskedad från sin befattning på kliniken. Som orsak angavs att hon saknade nödiga kvalifikationer. Full av harm ringde jag till Melnikov igen. ”Hur kan ni tillåta det här?” sade jag. ”Hur är det möjligt — att avskeda en så förtjänt person, och på sådana grunder? Hur kan ni säga att hon inte är kvalificerad när denne akademiledamot i Leningrad säger att ingen vet mer än hon om skelettuberkulos? Vem har bedömt henne annorlunda och sagt att hon saknar kvalifikationer?” Melnikov började rättfärdiga sig. I sådana fall finns det alltid människor till hands som försäkrar att allt har gått korrekt till. Jag sade: ”Ni drar helt enkelt kommunismens namn i smutsen.” Om jag minns rätt, återfick Frumina sin befattning, men den ruskiga företeelse som kallas antisemitism lever kvar.

Varför sticker denna vanhedrande företeelse upp huvudet? Dels beror det på att antisemitismen var mycket utbredd hos oss förr i världen, och det är svårt att bli av med den. Den äldre generationen minns otaliga pogromer, och den minns Vladimir Purisjkevitj som ledde representanterna för de svarta sotnjorna i riksduman.¹⁷

Under min barndom i Donbass bevittnade jag en gång med egna ögon en pogrom. Från den gruva där min far arbetade hade jag lite över fyra kilometer till skolan. En dag var jag på hemväg från skolan. Det var en vacker, solig höstdag, med spindelvävar flygande i luften som snö. Vi gick barfota den dagen, som vi alltid brukade från tidigt på våren till långt in på hösten.

Varenda invånare i byn drömde om att äga ett par stövlar. Vi barn var lyckliga om vi ägde ett par hyggliga skor. Vi torkade näsan på ärmen och byxorna hölls uppe med ett snöre. Det var en vacker dag, och vi tyngdes inte av några bekymmer. Mina skolkamrater och jag mötte en man som körde en vagn. När han såg oss stannade han och började gråta. ”Barn”, sade han, ”om ni visste vad de håller på med nere i Juzovka!” Vi ökade på takten. Så snart jag kom hem slängde jag ifrån mig väskan med skolböckerna och sprang hela vägen till Juzovka. När jag närmade mig staden såg jag en stor folksamling på högarna med järnmalm bredvid järnvägs-spåren. Malmen hade fraktats dit från Krivoj Rog, den skulle under vintern behandlas i de svarta masugnarna. På sidorna om dessa röda järnmalmshögar löpte upptrampade stigar som arbetarna använde när de begav sig till salutorget i Juzovka. Jag såg att kosackerna redan hade kommit. Jag hörde trumpetsignaler. Jag hade aldrig tidigare sett soldater. Vi hade inga soldater i Juzovka, så allt det här var spännande och nytt för mig. När trumpeten började ljuda

¹⁷ De såkallade ”Svarta sotnjorna” var extremt reaktionära organisationer som finansierades av den tsaristiska hemliga polisen och hade till uppgift att terrorisera anhängare av reformistiska och revolutionära rörelser, ävensom judar. Den mest framgångsrika och ondskefulla av dessa organisationer, den som var ansvarig för de värsta pogromerna, var Ryska folkets förbund.

förklarade de arbetare som var gamla soldater för mig att det var signalen till att göra sig färdig att öppna eld, och att vi när som helst skulle få höra den första salvan. Mobben rusade till södra sidan av slutningen men soldaterna lät inte arbetarna komma in i staden. Nu ljud en gevärssalva. Några ropade att de sköt i luften. Någon annan ropade att de sköt med lösa patroner och att bara ett par av soldaterna sköt med skarp ammunition för att skrämja judarna lite grann. Alla hittade på sin egen version av vad som hände. Folkmassan skingrades sent på kvällen. Arbetarna från vår gruva skröt följande dag med hur mycket stövlar och andra troféer de hade kommit över under plundringen. En av männen sade att han hade fått ihop tio par stövlar. Några av gruvarbetarna berättade om hur ”yids” hade marscherat omkring och kallat ryssarna vid förolämpande namn, burit baner framför sig och burit sin ”yid tsar” på axlarna. När ryssarna angrep dem med klubbor hade han gömt sig i en garvarverkstad. Ryssarna satte eld på denna verkstad, och judarnas ”tsar” blev levande innebränd.

Dagen efter det att pogromen hade börjat skyndade jag raka vägen från skolan till Juzovka för att se vad som försiggick där. Plundringen var fortfarande i gång. Jag såg att man hade gjort inbrott i urmakeriverkstäder, och dun flög omkring på gatorna när plundrarna skar upp madrasser i judiska hem och skakade ut innehållet genom fönstren.

Sedan gick ett rykte att det hade utfärdats ett dekret att man under tre dagar fick behandla judarna hur man ville. Under tre hela dagar fick alltså plundringen fortsätta oinskränkt. När de tre dagarna var till ända började polisen, som tillsammans med Svarta sotnjorna hade begagnat sig av arbetarnas primitiva mentalitet för att egga upp dem till pogromerna, återställa ordningen. Men ingenting gjordes åt plundringen och förstörelsen. De krafter som hade utlyst pogromen höll ord: tre dagar hade Svarta sotnjorna fått till sitt förfogande, och all plundring och alla mord som hade skett under denna tid förblev obestrafade. Jag hörde att många av de judar som hade blivit misshandlade låg på fabriken sjukhus. Jag beslöt att gå dit och ta mig en titt på hur där såg ut tillsammans med en vän, en annan liten gosse. Vi fick bevittna en ohygglig syn. Kropparna av judar som hade piskats till döds låg i rader på golvet.

Senare tog arbetarna sitt förnuft till fånga. De insåg att pogromerna var en provokation som den tsaristiska polisen hade inlett mot folket. Arbetarna förstod att judarna inte var deras fiender när de såg att många av ledarna för strejkerna i fabriken var judar, och att huvudtalarna som arbetarna ivrigt lyssnade till på de politiska mötena också var judar.

Sent på hösten tog min farbror Martin mig med sig från gruvan till sin by. Mina föräldrar skickade mig dit därför att de ville att jag inte skulle fjärma mig från jorden. Innan min far började arbeta i gruvan hade han varit lantarbetare. Vi var fattiga på den tiden, och nu var vi också fattiga. Min mor förtjänade lite extra genom att tvätta åt andra. Jag förtjänade ibland några kopek genom att rengöra ångpannor efter skolan och på lördagarna. Båda mina föräldrar men framförallt min mor drömde om den dag då vi kunde återvända till byn, till ett litet hus, en häst och en egen jordbit. Det var därför som jag ibland bodde hos min far vid gruvan och ibland hos min farfar i en by i guvernementet Kursk. Jag gav mig iväg till byn när strejkerna började i Donbass. Röda flaggor vajade och stora möten ägde rum. När jag kom tillbaka till staden efter min vistelse i byn fick jag höra om allt som hade hänt. Jag fick höra om vilka som hade organiserat och lett strejken. Jag konstaterade att de flesta av dem hade judiska namn. Människorna hade bara gott att säga om dessa talare. Alla arbetarna prisade dem. Arbetarna insåg sålunda att de hade blivit lurade att delta i pogromerna, och de skämdes över att inte ha protesterat mot de svarta sotnjorna och de förklädda polismännen som organiserade jedeförföljelserna.

Många år senare, sedan Stalin kommit till makten, bidrog han, i stället för att likvidera antisemitismen vid dess rötter, tvärtom till att sprida den. Antisemitismen var som en tumör i Stalins egen hjärna. Efter Stalins död lyckades vi för en tid hejda antisemitismens spridning, men vi bara hejdade den. Tyvärr fanns roten till det onda kvar i vårt system, och uppenbar-

ligen gör man ännu i dag inte tillräckligt för att motarbeta och motstå antisemitismen. Mina vaktare är inte onda av naturen, men till och med när man pratar med dem sticker antisemitismen upp huvudet.

Stalins teoretiska skrifter

Chrusjtjov berör i detta kapitel en sida av Stalin som hans omgivning inte kunde fatta. Stalin ville sätta sin prägel på den kommunistiska teorin. Han var ju faktiskt i hög grad litterat och hade utbildats i ett prästseminarium. Dessutom kände han behov av att prestera ett teoretiskt försvar för några av sina handlingar. Vad Stalin utträttade på det språkvetenskapliga området var grekiska för Chrusjtjov och uppmärksammades nästan inte alls i väst. Det är emellertid viktigt för förståelsen av Stalins mentalitet. Den georgiske lärde som i detta kapitel åsyftas måste ha varit lärjunge till språkprofessorn N. J. Marr.

*Efter att under flera år inte ha gjort något offentligt uttalande, bortsett från besvarandet av några särskilt gynnade utländska journalisters frågor, framträdde Stalin under sommaren 1950 plötsligt med en lång och oklar artikel i Pravda, som tydligen skulle påvisa ohållbarheten av Marrs teorier, om vilka endast en försvinnande liten del av denna tidnings läsare någonsin hade hört talas. Resonemanget utvecklades vidare i "svar till korrespondenter", varvid Stalin klargjorde sina egna idéer. Pravdas läsare var förvirrade. Saken hade följande bakgrund. Med stöd från officiellt håll hade Marr i marxistiska termer förkunnat att språket är en sida av samhällets överbyggnad och att det förändras, samtidigt med att samhället förändras. I och med att kommunismen breder ut sig över jorden kommer sålunda språkolikheterna att vittra bort och ett enda universalspråk att uppstå. Stalin fann nu stunden kommen att sätta stopp för den oreserverade internationalism som denna teori inneslöt. Framtidens språk var ryskan, menade han, och det var därför nödvändigt att i marxistiska termer bevisa att språket utgör en sida av samhällets oföränderliga bas, inte av dess överbyggnad. Chrusjtjov har fel, när han skriver att Stalin inte fick ut någonting av detta strövtåg på lingvistikens marker. Tvärtom måste han ha känt stor tillfredsställelse över sitt i stor stil utförda teoretiska resonemang.**

Det, andra exempel på teoretiserande från Stalins sida som Chrusjtjov nämner i detta kapitel var en liten skrift med titeln "Socialistisk ekonomi" som kom till kort före XIX:e partikongressen. Tydligen mottog alla som skulle tala på kongressen liksom alla övriga delegater ett exemplar av skriften att begrunda, innan denna slutligen publicerades. Ingen av delegaterna synes ha haft någon större behållning av lektyren. Stalins opus består huvudsakligen av långrandig, trist polemik, men det innehåller en enda tanke av stor betydelse för framtiden. Fram till oktober 1952 hade Stalin av allt att döma vidhållit Lenins tes att vägen till världsrevolutionen måste kantas av krig — varvid kriget uppfattades som yttringar av spänningar inom det sammanfallande kapitalistiska samhället. Stalin vidhöll denna trosartikel långt efter att upptäckten av atomvapnet hade kommit den att framstå som rent nonsens. I sin "Socialistisk ekonomi" förkunnar Stalin faktiskt sent omsider att förhållandena har ändrats och att Sovjetunionen inte var tillräckligt stark för att den med tur och skicklighet skulle kunna hålla sig utanför kommande krig, i det den överlät åt de kapitalistiska makterna att förgöra varandra under kampen om de krympande marknaderna.*

* Här syftas på Stalins skrift *Marxismen och språkvetenskapens frågor*.

* Syftar på skriften [Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#).

Stalin håller ett exemplar av *Pravda* i sina händer.

Vid tiden för XIX:e partikongressen (1952), hade Stalin redan satt sig in i rollen som den store tänkaren och författat ett antal teoretiska verk. Allt detta började några år före kongressen när han blev inblandad i en polemik om lingvistik. Det var en mycket egendomlig debatt, och för honom var den absolut inte till något gagn. Han inbjöd en av sina vänner, en georgisk vetenskapsman till middag, och av någon anledning började han diskutera språkfrågor med denne man. Senare skrev Stalin sina artiklar om lingvistik, i vilka han angrep just denne samme georgiske vän. Det var så som Stalins teoretiska verk började komma ut under de sista åren av hans liv.

Han gav sig också i kast med ekonomiska problem. Han organiserade en offentlig debatt och publicerade sina egna teorier. När Stalin började diktera och publicera delar av sina arbeten om socialismens ekonomiska problem strax före sin död, tvingade han alla att läsa och studera dem. Hela partiet skulle sätta sig ner och flitigt studera hans pamflett. Stalin gick så långt att han föreslog att talarna vid XIX:e partikongressen som ämne skulle välja de teoretiska frågor som han hade tagit upp. Malenkov uttalade sig rätt vidlyftigt om Stalins teorier i sin allmänna rapport till kongressen. Alla de övriga talarna, utom jag, gjorde samma sak, men det berodde inte på att jag var djärv eller klok eller på att jag var kritiskt inställd till Stalins skrifter att jag underlät att nämna dem i mitt tal. Nej, det berodde helt enkelt på att jag inte hörde till de ordinarie talarna vid XIX:e partikongressen. Jag skulle göra en rapport om partistatuterna, och det fanns ingenting i partistatuterna som tvingade mig att nämna någonting om Stalins skrifter om lingvistik och nationalekonomi. Dessutom hade Malenkov ägnat dem mer uppmärksamhet än nödvändigt i sin allmänna rapport.

En vacker sommardag samlades vi alla i Stalins datja. Vi satte oss vid en av dessa middagar som var så typiska för Stalin, lång och plågsam. Plötsligt inledde Vorosjilov en mycket egendomlig tirad. Jag förstod inte vad som hade farit i honom. ”Koba!” sade han — han kallade ofta Stalin vid detta smeknamn — ”du har inte läst en avhandling som den och den vetenskapsmannen har skickat omkring, eller hur?” Och sedan började Vorosjilov skälla ut denne vetenskapsman och säga: ”Tänk er, vilken skojare och vilken skurk han är! Han skriver

så-och-så-och-så . . . Minns du inte. Har du inte läst det?”

”Nej”, sade Stalin, ”jag har inte läst det.”

Vorosjilov tittade på oss andra. Vi sade alla att vi inte hade läst det där som han talade om, vad det nu var. Malenkov sade sig veta att någon specialist på nationalekonomi hade skrivit en bok och föreslog att vetenskapsakademien skulle anordna ett symposium, baserat på hans teorier. Jag minns inte den ifrågavarande vetenskapsmannens namn, men det lät ukrainskt. Han hade ställt till med ett förfärligt liv, skrivit brev till centralkommittén, krävt att vi skulle ingripa för att se till att hans verk ägnades den uppmärksamhet som det förtjänade. Malenkov fortsatte med att förklara att denne vetenskapsman också hade skickat exemplar av sin bok till centralkommitténs ledamöter. Vorosjilov for på nytt ut i en ström av skällsord mot författaren. ”Den där förbannade bedragaren borde arresteras, ta mig tusan om han inte borde arresteras!”

Stalin instämde med Vorosjilov. ”Vilket svin! Arresteras honom.”

Kort därpå gav Stalin oss en grundlig utskällning för att vi inte visade tillräcklig omsorg när det gällde att välja vår kontorspersonal. Han beklagade sig över att hemliga dokument läckte ut genom våra sekretariat. Han sade att en undersökning måste igångsättas för att ta reda på vem som var den skyldige. Vi tittade alla häpna på honom och undrade vart han ville komma. Plötsligt vände sig Stalin direkt till mig. ”Det är ni, Chrusjtjov! Det är i ert sekretariat som läckan finns!”

”Kamrat Stalin”, sade jag, ”det där stämmer inte, det är jag övertygad om. Mina assistenter är alla pålitliga. Jag har stort förtroende för dem. De är hederliga partimedlemmar. Det är helt enkelt omöjligt att någon av dem skulle röja hemliga upplysningar.”

”Det har ingen betydelse. Inte desto mindre har upplysningar läckt ut just genom ert sekretariat.” Och Stalin började berätta för oss hur någon ståndpunkt som han hade formulerat i sitt nationalekonomiska verk nästan ord för ord stämde överens med formuleringen hos den vetenskapsman som Vorosjilov hade brännmärkt. ”Hur kan denne man ha fått tag på mitt verk?” frågade han. ”Hur har han fått reda på vad jag har skrivit? Han kan inte ha avlyssnat mig. Detta betyder att han har fått det material som jag har dikterat och distribuerat till er. Och nu har han publicerat den här formuleringen som sin egen.”

Medan Stalin talade blev han argare och argare. Så småningom förstod jag vad som hade hänt, eller åtminstone varför han klandrade mig. Den ifrågavarande vetenskapsmannen hade ett ukrainskt namn. Stalin visste att jag hade ett antal ukrainare i mitt sekretariat, framför allt min assistent Sjujskij, en oförvitligt hederlig man. Det var med andra ord Sjujskij och de andra ukrainarna inom min personal som var utsatta för hans misstankar! Stalin trodde sig ha upptäckt läckan. Jag förstod att han försökte avtvinga mig en bekännelse. Han gjorde ofta på det viset. Han tittade en i ögonen, anklagade en för någonting och stirrade stint på en för att se om man blinkade.

Följande morgon gick jag till moskvakommitténs kontor och kallade in Sjujskij. ”Känner ni vetenskapsmannen så-och-så?” frågade jag lugnt. ”Nej”, sade han, ”honom känner jag inte.”

”Har ni aldrig hört talas om honom?”

”Jo, jag har hört om honom.”

”Hör han till era bekanta?”

”Nej, jag har aldrig träffat honom.”

”All right, ge mig hans dossier.”

Sjujskij gav mig vetenskapsmannens dossier. Jag gick igenom den och konstaterade att även om han hade ett ukrainskt namn, var han i själva verket från Sibirien. Hans farfar hade brutit upp från guvernementet Poltava i Ukraina och flyttat till Sibirien. Vetenskapsmannen själv hade varit partimedlem sedan 1918 eller 1919 och hade spelat en betydande roll i kampen för

socialismen som partisankämpe mot de vitgardistiska kosackerna i Sibirien under inbördeskriget.

Följande dag gick jag till Stalin. ”Kamrat Stalin”, sade jag, ”ni frågade mig om den här vetenskapsmannen. Jag lät skaffa fram hans dossier. Och vet ni vad, han är inte alls från Ukraina. Han är inte ens född i Ukraina. Hans farfar flyttade från Ukraina, och han är sibirier.” Jag försökte påvisa att mitt sekretariat inte var inblandat i läckaget.

Stalin blängde ilsket på mig och brummade: ”För helvete!” Det var hans sätt att be om ursäkt för de beskyllningar som han hade utslungat mot mig. Sedan ve knade han och sade: ”Jaså, han är alltså från Sibirien?”

”Ja, han är från Sibirien. Och var hittar man inte folk med ukrainska namn? De finns utspridda över hela jorden. Det finns många av dem i Fjärran östern, i Canada och i andra länder utanför våra gränser.” Jag hade alltså lyckats med att avvända slaget från mig själv, men Stalin ville inte låta frågan vila. Han var fortfarande stött över att hans formulering ord för ord överensstämde med formuleringen hos denne ”halvfärdige vetenskapsman”, som han kallade honom. Ingen fick komma med samma idéer som Stalin hade kommit på. Endast Stalin var ett snille. Allt nytt måste sägas av honom, och det förutsattes att alla skulle upprepa det sagda precis som han hade sagt det och ge spridning åt de nya lagar för uppbyggandet av socialismen som han hade upptäckt och förkunnat. Och här kom ett sibiriskt dumhuvud, okänd för alla, och skrev samma sak som Stalin hade skrivit.

Om Stalin hade varit objektiv, om han inte hade varit så egoistisk, om han hade haft förmågan att självkritiskt analysera sina egna teorier, skulle det inte ha varit svårt för honom att se att denne ”halvfärdige partiteoretikers” bok var skriven långt innan Stalin hade börjat skriva och ge ut sitt eget verk. I själva verket var det med andra ord sibiriern som hade kunnat säga till Stalin: ”Ni stal min formulering därför att ni redan hade min avhandling.” När allt kommer omkring händer det ju rätt ofta att någon relativt okänd förmåga gör en viktig upptäckt. Alla stora män är helt vanliga medelmåttor ända tills de tar det steg som gör dem stora. Men Stalin skulle aldrig ha erkänt en sådan möjlighet. Så länge han levde, så länge han var den store ledaren, måste han ha både första och sista ordet i avgörande teoretiska frågor.

Den här episoden slutade med att den sibiriske vetenskapsmannen blev förföljd och småningom utstött ur partiet, angripen i pressen, utskämd, arresterad och kastad i fängelse. Hur kunde någonting sådant ske? Mannen hade helt enkelt skrivit en avhandling. Kanske den var dålig, kanske till och med destruktiv. Men han hade skickat den direkt till centralkommittén. Det var sina egna åsikter han framförde. Han hade länge varit partimedlem, och dessutom var han veteran från inbördeskriget. Och nu stämplades han som brottsling. Varför? Det visste de som angrep honom inte ens själva. Det enda de visste var att han hade skrivit en nationalekonomisk avhandling som misshagade Stalin. Om Vorosjilov inte hade tagit upp frågan, skulle denne vetenskapsman förmodligen ha framhärdat i att kalla alla byråkrater, och därmed skulle det ha varit slut. Men som det nu var, slutade han i fängelse.

Efter Stalins död frigav vi honom. Han beklagade sig hos moskvakommittén över hur han hade blivit behandlad och lät sin harm gå ut över mig personligen. Naturligtvis visste han ingenting om den roll jag faktiskt hade spelat i hans fall. Han kritiserade mig för att jag inte hade intervenerat till hans förmån och för att jag inte uppskattade hans verk. Det är möjligt att hans verk förtjänade att lovordas. Hur som helst blev det ingenting av den saken. De vetenskapsmän som hade följt Stalins ledning i denna affär, som hade prisat Stalins verk och angripit den sibiriske vetenskapsmannen, hade inget intresse av att ändra åsikt nu när Stalin var död. Det är möjligt att denne man aldrig fick det erkännande han förtjänade, men det är en sak som jag inte kan bedöma. Nationalekonomi är en högst specialiserad vetenskapsgren. Det är alltså de nationalekonomiska experternas sak att gå tillbaka till hans avhandling, bedöma den, analysera den och ställa den tillbaka på bokhyllan där den hör hemma.

Intermezzot med ”läckaget” från Stalins nationalekonomiska skrifter var emellertid inte slut med detta. Sedan jag hade övertygat Stalin om att läckan inte fanns i mitt sekretariat, kom han till den slutsatsen att uppgifterna måste ha läckt ut genom Poskrebysjev. Detta var upprörande; Poskrebysjev hade nämligen arbetat för Stalin i många år. Han var Stalins trogne hund. Hur kunde någon människa tro att Poskrebysjev skulle röja officiella hemligheter? Han kunde helt enkelt inte ha skumma förbindelser med någon, beroende på att alla människor visste precis vem Poskrebysjev var, och följaktligen fruktade och undvek honom. Han var ingen enfaldig man, men han hade hos sig samlat en så stor makt att han hade börjat sätta näsan i vädret. Han uppträdde högdraget mot alla som han kom i beröring med och behandlade alla medlemmar av presidiet som hade fallit i onåd hos Stalin med det största förakt. Han brukade till exempel fräsa argsint åt Molotov och Mikojan, när de tillfälligt var i onåd hos Stalin. Poskrebysjev kunde vara olidligt förargelseväckande. Han höll sig alltid nära Stalin och kom alltid före oss andra underfund med vem som hade drabbats av Stalins misstänksamhet eller ogillande. Därför var det sannolikt att var och en som råkade ut för Poskrebysjevs misshag skulle bli nästa offerlamm.

Och nu var det Poskrebysjev själv som blev utsatt för Stalins misstankar. Naturligtvis hade Poskrebysjev tillgång till alla ifrågasvarande dokument. Han hade själv skrivit ner dem efter Stalins diktamen. Stalin brukade vandra fram och tillbaka i rummet medan han dikterade. Han kunde inte sitta still medan han tänkte. Han dikterade medan han var i rörelse. Han använde aldrig stenografer. Han dikterade alltid för Poskrebysjev, och sedan läste denne upp vad han hade skrivit. Om Poskrebysjev hade begått något fel när han skrev ner en formulering eller om Stalin kom på en mera koncis ordalydelse, ändrade Poskrebysjev i manuskriptet. Här måste jag ge Stalin mitt erkännande. Ända till sin död uttryckte han sig klart och koncist. Hans formuleringar var korta och begripliga, och de träffade prick. Det var en av Stalins stora talanger. I detta avseende hade Stalin en oerhörd styrka som varken kan förnekas eller nedvärderas. Alla som kände Stalin beundrade denna hans förmåga, och till följd av den var vi stolta över att få samarbeta med honom.

Stalin avskedade Poskrebysjev från hans befattning och ersatte honom med en annan. Poskrebysjev lades på is. Jag är övertygad om att om Stalin hade levat några år till, skulle Poskrebysjev oundvikligen ha blivit arresterad och likviderad som förrädare. Stalins sista ord i denna fråga var: ”Jag ertappade Poskrebysjev med att lämna ut hemligt material. Ingen annan kunde ha gjort det. Det var genom Poskrebysjev som det läckte ut. Det var han som bröt sekretessen.” Också en sekretess! Vad är det för en sekretess då allt som enligt Stalin hade ”läckt ut” redan var publicerat?

XIX:e partikongressen

När Stalin i oktober 1952 presiderade över XIX:e partikongressen var han en sjuk åldring som hade mindre än fem månader kvar att leva. Något av Stalins sinnesförfattning under dessa dagar meddelas oss i detta och närmast följande kapitel. Chrusjtjov antyder även här liksom i sitt hemliga tal att Stalin höll på att iscensätta en ny utrensning, som skulle ha medfört likvidering av några av hans intimaste medarbetare, det vill säga den gamla politbyråns äldsta medlemmar. Men Chrusjtjov nöjer sig med antydningar. Han går inte in på den verkliga betydelsen av vissa av Stalins handlingar, och han berör över huvud taget inte den kamp om inflytande och makt som fördes mellan honom själv och den med Berija förbundne Malenkov och som blev alltmer förbittrad för varje dag som gick. Stalin behärskade naturligtvis kongressen, trots att han själv talade blott under sju minuter. De två huvudfigurerna var Malenkov, som läste upp centralkommitténs allmänna rapport, och Chrusjtjov själv, som höll ett lika viktigt tal om reformering av partistatuterna. De två rivalerna upphöjdes på detta sätt till ett plan ovanför många äldre partimedlemmar, och det är troligt att Stalin vid detta tillfälle avsiktligt lanserade dessa två som samverkande

efterträdare, samtidigt som han spelade ut dem emot varandra. Ty, ehuru Chrusjtjov inte nämmer det i texten, bedrev de båda talarna ett ettrigt krypskytte mot varandra: Malenkov angrep Chrusjtjov för hans misslyckade jordbruksreform, dock utan att nämna honom; Chrusjtjov å sin sida angrep Malenkov för den korruption och övriga demoralisation som han fann råda inom partiet.

1952 sammankallade Stalin oss och föreslog att vi skulle utlysa en partikongress. Han behövde inte övertala oss. Vi tyckte alla att det var fullständigt otroligt att vi inte hade haft en partikongress på hela tretton år. Inte heller hade centralkommittén sammankallats till plenum på länge. Det var flera år sedan centralkommittén hade samlats, vare sig för att bestämma de politiska linjerna eller i sin konsultativa egenskap.¹⁸ Kort sagt, varken partiet som sådant eller centralkommittén hade tagit någon som helst del i det kollektiva ledarskapet. Stalin gjorde allt själv, med förbigående av centralkommittén, och politbyrån var föga mer än en gummi-stämpel utan verkligt inflytande på besluten. Stalin besvarade sig sällan med att fråga politbyråns medlemmar om deras åsikt om någon speciell åtgärd. Han fattade helt enkelt ett beslut och utfärdade ett dekret.

Hur som helst beslöts det nu att en partikongress skulle sammankallas till oktober 1952. Det gick en tid utan att Stalin sade någonting om dagordningen eller vilka han ville höra som talare. Vi försökte alla gissa oss till om Stalin själv ämnade åta sig den allmänna rapporten eller om han skulle ge någon annan denna uppgift. Och om det blev någon annan, vem skulle det i så fall bli? Vi föreställde oss att om han inte själv åtog sig rapporten, var det ett tecken på att han inte ansåg sig vara fysiskt i stånd att göra det och att han inte trodde sig kunna stå så länge på podiet. Naturligtvis kunde han alltid låta dela ut kopior till delegaterna och helt enkelt underlåta att läsa upp rapporten högt.

Till slut fastställde Stalin dagordningen för kongressen och förkunnade att vi skulle ge Malenkov i uppdrag att utarbeta den allmänna rapporten.

Stalin fortsatte med att säga: ”Och låt oss överlåta åt Chrusjtjov rapporten om statuterna och åt Saburov rapporten om femårsplanen.” Saburov var ordförande i den statliga planeringskommissionen.¹⁹ Samtidigt som Stalin meddelade oss våra uppgifter, antecknades hans beslut till protokollet. Vi lyssnade och mottog våra uppgifter under tystnad. Det var så som dagordningen för XIX:e partikongressen blev fastställd och accepterad.

Jag medger att jag blev mycket nervös när jag fick order om att utarbeta rapporten om parti-statuterna. Naturligtvis var det en stor ära för mig att få en sådan uppgift, men samtidigt visste jag att det var mycket svårt att få till stånd en rapport om detta speciella ämne som sedan skulle godkännas av kollektivet. Jag visste att när jag presenterade ett utkast till denna rapport, skulle jag bli utsatt för angrepp av de andra — framför allt Berija, som sedan skulle dra Malenkov med sig. Och det var precis vad som hände. Stalin såg aldrig min rapport. Han instruerade Malenkov, Berija, mig själv och ytterligare någon annan att gå igenom alla rapporterna. Berija var absolut av den åsikten att min rapport var för lång och att den måste förkortas. En stor del av materialet uteslöts så att rapporten till slut inte krävde mer än en timme att läsa. Jag tror inte att den sakligt sett blev lidande på saken. Den förkortades genom att utesluta exempel, och dessa var helt enkelt litterär grannlåt, endast avsedda att illustrera vissa detaljer. Genom att späcka min rapport med exempel som stödde min uppfattning, hade

¹⁸ Enligt partistatuterna skulle en partikongress sammankallas vart tredje år. En av kongressens uppgifter var att välja en ny centralkommitté och från denna utsågs återigen medlemmarna av politbyrån, sekretariatet och andra ledande organ. Stalin hade härskat utan kongressens medverkan sedan 1939, vid centralkommittén hade han inte fäst någon som helst uppmärksamhet, och medlemmarna av politbyrån och andra organ hade han utsett själv.

¹⁹ M. Z. Saburov, till yrket ingenjör, hade tillbragt största delen av sin karriär i den statliga planeringskommissionen. Han blev utnämnd till vice premiärminister 1947 men blev inte medlem av centralkommittén förrän 1952. Sedan steg han snabbt mot höjderna. Han blev allvarligt komprometterad 1957 genom att stöda ”antipartigruppen” mot Chrusjtjov.

jag i någon mån imiterat Zjdanov. Denne hade nämligen avgett en rapport om partistatuterna vid XVIII:e partikongressen (1939), och i den hade han lagt in många exempel. Jag vet inte hur nödvändiga de var, men jag tyckte att eftersom detta speciella sätt att formulera rapporten tidigare hade vunnit gillande, kunde jag också använda mig av samma metod.²⁰

Man kan fråga sig varför Stalin inte gav Molotov eller Mikojan i uppdrag att utarbeta den allmänna rapporten, dessa båda hade ju högre partibefattningar än Malenkov och var välkända gestalter inom partiet. Några av oss, som redan före kriget hade tillhört ledarskapet, hade till och med betraktat Molotov som vår blivande ledare och Stalins mest sannolike efterträdare, men efter kriget hade vi definitivt förvisat detta från våra tankar. Under tiden strax före och efter XIX:e partikongressen angrep Stalin Molotov och Mikojan vid vartenda möte. Dessa två män hade fallit i onåd, och deras liv var i fara.

Kongressen sammankallades, rapporterna avgavs och diskussionen inleddes. Diskussionsperioderna var korta. Stämningen inom partiet på den tiden bidrog knappast till att uppmuntra debatt av de förslag som framställdes i de rapporter som avgavs av ledarskapet. När kongressen närmade sig sitt slut, diskuterade vi Saburovs rapport om femårsplanen. Det var den sämsta femårsplan som någonsin hade antagits av en partikongress. Den var dåligt utarbetad och illa presenterad. Senare, efter Stalins död, var vi tvungna att åta oss ansvaret för att fullfölja den. Eftersom planen från första början hade varit omöjlig, hade vi inget annat val än att vidta vissa förändringar. Som regel skulle det ha varit otänkbart att göra ändringar i ett dokument som hade godkänts av partikongressen, men det här var ett specialfall, det var uppenbart för oss att den här femårsplanen inte kunde leda oss någonstans. Om jag minns rätt, gick vi till och med så långt i våra försök att finna på ett demokratiskt sätt att ändra femårsplanen så att dess målsättning åtminstone i någon mån var realistisk att vi delade ut de föreslagna ändringarna bland delegaterna. Kort sagt, vi valde den enda rationella metod som stod öppen för oss.

Ovan: Stalin håller tal på 19:e kongressen

I slutet av kongressen höll Stalin sitt eget tal. Det varade inte mer än sex eller sju minuter. Alla brast ut i jubel och applåder, man ropade att han var ett snille och så vidare, och så vidare. När Stalin hade lämnat podiet och kongressen ajournerades, samlades vi alla i det angränsande galleriet. ”Se bara på det här!” sade Stalin. ”Jag tycks fortfarande klara det!” I

²⁰ Chrusjtjovs redogörelse för sitt sätt att ta itu med uppgiften i fråga, dittills höjdpunkten av hans karriär, är intressant. Det är mycket sannolikt att det gick till just på det sättet.

sanning, han klarade det fortfarande! Han orkade stå på podiet i sex eller sju minuter, och det betraktade han som en stor triumf! Det beredde honom otroliga svårigheter att hålla ett sex eller sju minuters tal, och ändå trodde han sig fortfarande vara stark nog att fortsätta med sitt arbete!

Det var Stalin själv som öppnade centralkommitténs första session efter partikongressen och föreslog skapandet av ett presidium med tjugofem ledamöter. Han tog fram några papper ur fickan och läste upp en rad namn för oss — de nya medlemmarna. Förslaget och nomineringarna accepterades utan diskussion. Vi hade alla vant oss vid sådana odemokratiska förfaranden. När Stalin föreslog någonting, förekom inga frågor, inga kommentarer. Ett ”förslag” från Stalin var liktydigt med en befallning från Gud fader, och man börjar inte köpslå om vad Gud ber en göra — man bara tackar och lyder. När Stalin läste upp medlemsförteckningen, tittade vi alla i marken och vred nervöst på oss i våra stolar. Tjugofem personer! Det skulle säkert bli svårt att arbeta i ett så manstarkt kollektiv. Det skulle bli svårt att avgöra praktiska frågor.

När plenarsessionen var avslutad utbytte vi alla blickar. Vad var det nu som hade hänt? Vem var det som hade gjort upp den här listan? Det var helt enkelt otänkbart att Stalin själv skulle ha känt ens flertalet av de personer som han nyss hade utnämnt. Han kunde inte ha satt ihop den här listan själv. Jag medger att jag först trodde att det var Malenkov som stod bakom det nya presidiet men att han inte ville medge det för oss. Senare försökte jag närma mig honom på ett vänskapligt sätt. ”Hör ni”, sade jag, ”jag tror nästan att ni har haft er hand med i det här spelet. Men jag förstår att också andra har haft sin del i det. Det måste ha kommit vissa rättelser från Stalin själv, inte sant?”

”Jag svär att jag absolut inte har haft någonting alls att göra med den här listan”, svarade Malenkov. ”Stalin har inte ens bett om min hjälp och jag har inte gjort några som helst förslag beträffande sammansättningen av presidiet.” Malenkovs förnekande gjorde det hela ännu mera mystiskt. Jag kunde inte föreställa mig att Berija var inblandad, eftersom det fanns namn på listan som Berija aldrig skulle ha rekommenderat Stalin. Men inte desto mindre gick jag till honom och frågade: ”Lavrentij, var det ni som föreslog Stalin det här?”

”Nej, först var jag säker på att det var Malenkov. Men han svär att han inte har haft något att göra med det.”

Varken Molotov eller Mikojan kunde komma i fråga. Bulganin visste heller ingenting om saken. Vi funderade och funderade på detta problem och försökte komma underfund med vem som var mannen bakom scenen. Naturligtvis var det Stalin själv som hade författat listan, men vem hade hjälpt honom? Det var Poskrebysjev som förestod Stalins personliga sekretariat, men han kunde inte ha satt ihop listan utan hjälp från Malenkovs apparat, och det skulle Malenkov ha fått reda på. Det fanns personer i Malenkovs apparat som hade arbetat för honom i många år, och de skulle ha talat om det för honom även om de hade fått hemliga instruktioner av Stalin. Vi stod där alltså förbryllade. Listan förblev ett mysterium. På grundval av vissa indicier har jag numera kommit till den uppfattningen att Stalin hade gått förbi Malenkov och tagit Kaganovitj till sin hjälp. Några av namnen var föga kända i partikretsarna, och Stalin hade säkert ingen aning om vilka dessa personer var. Men Kaganovitj kände dem. Det var förmodligen han som hade berättat om dem för Stalin, och det var så deras namn hade kommit på listan.

Här ser man alltså hurdant vårt ledarskap var. Det förutsattes att det var Stalin som ledde kongressen, som bestämde sammansättningen av den nya centralkommittén och skapade det nya presidiet, men i själva verket hade han knappt någon aning om vad han gjorde. Jag minns att jag utbytte menande blickar med Berija och Malenkov. Det nya presidiet var för stort för att vara funktionsdugligt, och medlemmarna var för heterogena. De tjugofem utsedda personerna var av helt olika typer, deras förtjänster av olika storleksordning. De åtnjöt alla

partiets förtroende och utan tvivel var de alla hedervärda män. Men många av dem var inte förberedda för ett så betydelsefullt arbete.²¹

När Stalin läste upp listan på de nya presidie medlemmarna, lyssnade jag oroligt och undrade om Molotov, Mikojan och Vorosjilov skulle återfinnas på den. Det betvivlade jag. De var män som Stalin hade slängt åt sidan. Faran för att bli betraktade som spioner och följaktligen förklaras som folkfiender hängde över deras huvuden. Men nej, deras namn lästes upp. Jag betraktade det som ett gott tecken.

När Stalin hade läst upp de tjugofem namnen, sade han att eftersom en grupp av den storleken skulle vara svårhanterlig, skulle vi bland presidiets medlemmar välja ut en byrå.²² Det här var ett förslag som helt stred mot partistatuterna. Vi hade nyss antagit nya partistatuter vid XIX:e partikongressen, och där fanns inga bestämmelser om en byrå inom presidiet. Vi bröt alltså redan nu mot statuterna! Stalin sade att byrån skulle sammanträda oftare än det fulltaliga presidiet och att den skulle fatta beslut i alla praktiska frågor som blev aktuella. Han föreslog en byrå med nio medlemmar och utsåg dessa utan vidare formaliteter: han själv, Malenkov, Berija, Chrusjtjov, Vorosjilov, Kaganovitj, Saburov, Pervuchin,²³ och Bulganin. Molotov och Mikojan utelämnades men Vorosjilov fick komma med. Det var egendomligt att Vorosjilov var inkluderad, därför att Stalin hade börjat hysa misstankar mot honom långt innan Molotov och Mikojan föll i onåd. Jag beklagade djupt att inte Molotov och Mikojan kom att tillhöra byrån. Jag ansåg att de borde ha fått vara med. Stalin höll sedan ett tal vid plenarsessionen i vilket han gav en mycket förvånande och haltande förklaring till varför Molotov och Mikojan inte var förtjänta av partiets förtroende. Han sade att de hade visat sig vara agenter för vissa västmaktsregeringar. Det var förstås ingen logik i ett sådant påstående. Om de var utländska agenter och inte var värda vårt förtroende, varför var de då fortfarande medlemmar av centralkommittén och presidiet? Men det må ha varit hur som helst med den saken, Molotov och Mikojan var i och med detta de facto uteslutna från den härskande kretsen inom regeringen. Det glädde mig emellertid att se att Vorosjilov blev medlem av byrån. Jag tänkte att Stalin nu äntligen hade insett att det var ett misstag att betrakta Vorosjilov som engelsk spion och Gud vet vad han ytterligare misstänktes för. Det berodde helt och hållet på Stalins fruktbara fantasi vem som från den ena dagen till den andra betraktades som agent för någon imperialistisk makt.

Efter den XIX:e partikongressen och skapandet av det stora presidiet och den nya presidiebyrå vid plenarsessionen, fortsatte vårt arbete enligt samma mönster som vi hade följt före alla dessa förmodade förändringar och förbättringar. Av de nio medlemmarna av byrån valde Stalin ut en inre krets av fem, helt enligt sin egen vilja och sina sympatier för ögonblicket. Det betraktades som en stor ära att få en inbjudan att sammanträffa med Stalin. A andra sidan betraktades det som ett illavarslande omen om man inbjöds en gång men sedan inte mera. De vanliga fem var Stalin själv, Malenkov, Berija, Bulganin och Chrusjtjov. Han inbjöd sällan

²¹ Utseendet av ett presidium om tjugofem personer som skulle ersätta den betydligt mindre politbyrå var en överraskning för alla dem som inte var invigda. Men var faktiskt Chrusjtjov och Malenkov lika ovetande som alla vi övriga? Det intressanta med nykomlingarna, både de fullvärdiga medlemmarna och kandidaterna, var att man kunde konstatera en något så när jämn uppdelning mellan anhängare av Malenkov (framför allt teknokrater) och Chrusjtjovs män. Detta var, för att använda ett av Stalins favorituttryck, ingen tillfällighet. Det är värt att lägga märke till att kandidatmedlemmarna innefattade bland andra A. N. Kosygin, som hade återvänt från den förgård till helvetet dit han förvisades efter Leningradaffären, samt L. I. Brezjnev, på den tiden i stort sett att betrakta som en av Chrusjtjovs skyddslingar, och som nu gjorde sitt första framträdande på den nationella scenen. Stalin utökade av allt att döma det högsta partiorganet för att redan på förhand ha ersättare för de förestående likvideringarna av vissa av de äldre medlemmarna.

²² Man antog att det på den tiden existerade ett litet inre kabinett eller byrå, bestående av Stalins mest favoriserade underlydande. Dess exakta sammansättningar hade dittills varit okänd.

²³ M. G. Pervuchin var i likhet med Saburov en av de teknokratiska ministrar som hade gjort sig ett namn inom industrin och som under Stalins sista år snabbt steg mot toppen. Också han råkade i svårigheter efter den så kallade antipartigruppens nederlag.

Kaganovitj och Vorosjilov och absolut aldrig Molotov eller Mikojan. I själva verket blev presidiet aldrig sammankallat. Byrån avgjorde alla frågor, och byrån betydde vanligen den inre cirkeln av fem. Alla beslut fattades enligt samma metoder som Stalin hade tagit i bruk efter 1939. Före den XVIII:e partikongressen hade politbyrån tillämpat mer eller mindre demokratiska metoder. Men småningom hade demokratin gett vika för autokrati. Stalin hade rutit fram sina order och lagt hämsko på diskussionerna alltsedan likvideringen av de flesta medlemmarna av den centralkommitté som valdes vid den XVII:e partikongressen (1934), de ”gamla männen”, som vi kallade dem, och som hade deltagit i kampen för skapandet av vårt parti alltsedan före revolutionen.

Detta om det kollektiva ledarskapet.*

Läkarkonspirationen

Kreml-läkarnas arrestering i januari 1953, enligt anklagelser för att ha förgiftat Andrej Zjdanov och andra ledande sovjetdignitärer, var avsedd som inledning till vad som skulle ha blivit Stalins sista utrensning och som beräknades resultera i att han blev av med några av sina intimaste medarbetare — Berija framförallt men kanske också Molotov och Mikojan. Chrusjtjov berättar en nyhet om vad som kom att kallas läkarkomplotten, nämligen att denna hade fabricerats redan någon tid före den i oktober 1952 sammankallade XIX:e partikongressen. Chrusjtjov blev nämligen sjuk under kongressen, och han visste redan då att den läkare som skötte honom inom kort skulle avskedas. Om Chrusjtjovs kronologi är korrekt, är vad han berättar verkligen högst uppseendeväckande. Chrusjtjovs egen roll i denna kusliga affär är emellertid dunkel. S. D. Ignatiev, som stod Chrusjtjov mycket nära, hade som säkerhetsminister efterträtt Berija-supportern Abakumov. 1952 var Ignatiev ivrigt sysselsatt med att rensa ut Berijas män ur säkerhetstjänsten, och vare sig det nu var något fel på hjärtat eller ej, var det hans uppgift att fabricera vittnesmaterial mot läkarna och att prygla fram bekännelser ur dem (det brev som Lydia Timasjuk påstods ha skrivit var uppenbart en förfalskning, enligt vad Chrusjtjov själv påstår i sitt hemliga tal). När hela affären efter Stalins död åter undersöktes avslöjade självaste Berija offentligt dessa manipulationer och hävdade samtidigt att Ignatiev var inblandad. Kort därefter blev Berija själv arresterad och skjuten tillsammans med sina främsta medarbetare, bland dem Abakumov. Ignatiev, som enligt Chrusjtjov hade varit mycket nära att bli likviderad redan 1932, hämtade sig så pass att han förmådde svinga sig upp till att bli medlem av Chrusjtjovs eget partisekretariat. Chrusjtjovs egen berättelse om denna episod är skissartad, och den drar bort uppmärksamheten från dess större implikationer — liksom också från sanningen, som i enskildheter ännu inte är känd. Han lägger upp det så att Stalins angrepp på de oskyldiga läkarna var typiskt för mannens ondska. Men de olycksdrabbade läkarna, som till större delen var judar, var i själva verket endast brickor i en mycket större operation riktad mot några av Chrusjtjovs kolleger och avsedd att låta Sovjetunionens judenhet undergå en väldig pogrom.

En dag kallade Stalin oss till Kreml och läste upp ett brev från en kvinnlig läkare vid namn Timasjuk. Hon påstod att Zjdanov hade dött därför att de läkare som skötte honom medvetet tillämpade en felaktig behandling, en behandling som ledde till hans död. Om detta hade varit sant, skulle det naturligtvis ha varit ett det mest föraktliga skurkstreck. Det finns väl knappast ett värre brott än när en läkare utsläcker liv i stället för att rädda liv.

Om Stalin hade varit en normal människa, skulle han inte ha ägnat Timasjuks brev en allvarlig tanke. Det kommer alltid en del liknande brev från människor som är psykiskt ur balans eller som intrigerar för att göra sig av med sina fiender. Men Stalin var sällsynt mottaglig för denna typ av litteratur. I själva verket tror jag att denna kvinna Timasjuk var en produkt av den stalinistiska politiken. Stalin hade i allas vårt medvetande inpräntat sina egna misstankar

* Om partikongressen, se även Wolfgang Leonhard, [Sovjet i omvandling 1952-1956](#), s. 6-10

om att vi på alla håll var omgivna av fiender och att vi i var och en borde försöka upptäcka en ännu inte avslöjad förrädare eller sabotör. Detta kallade Stalin ”vaksamhet”, och han brukade säga att om det fanns tio procent sanning i en rapport, borde vi betrakta hela rapporten som ett faktum. Men hur kunde man upptäcka ens tio procent sanning i ett brev som det från Timasjuk?

Stalins version av begreppet vaksamhet förvandlade vår värld till en asyl för sinnessjuka där var och en uppmuntrades att leta fram helt obefintliga fakta om alla de andra. Söner eggades upp mot fäder, fäder mot söner, kamrater mot kamrater. Det här kallades ”klassinställningen”. Jag inser att det finns fall då klasskampen obönhörligen splittrar familjer och gör det på det obarmhärtigaste sätt. Klasskampen definierar varje familjemedlems ställning. Jag är en avgjord anhängare av att klasskampen förs med aldrig sviktande energi. Den är nödvändig för uppbyggandet av socialismen och för att vi skall gå mot en bättre framtid. Klasskampen är ingen festlig parad, den är en blodig, kvalfull strid. Det vet jag. Jag har själv deltagit i klasskampen. Jag lärde mig att förstå klassinställningen under inbördeskriget då jag deltog i Röda arméns kamp mot de oeniga machnoviterna, grigorjeviterna, antonoviterna, och spillrorna av andra vita förband som fortfarande bekämpade oss. I norra Kaukasus formligen vimlade det av banditer, och jag deltog själv i det möte som sammankallades för att organisera kampen mot dem. En gång blev en grupp av oss fotograferade tillsammans med Furmanov, chefen för det politiska direktoratet. Min ”vapenbroder” vid arméns politiska avdelning, Vera Sjutskina, skickade mig en kopia av denna bild. Hon är numera pensionerad. Det gläder mig att hon lever och är frisk och kry. Jag vet inte hur det kom sig att kalken gick ifrån henne när Stalins stora slaktande var i gång. Hur som helst så visade Lenin redan på den tiden då kampen mot de vita kosackbanden fortfarande pågick i norra Kaukasus, stor återhållsamhet och humanitet, som den framsynte man han var. Han gjorde allt han kunde för att inte tillfoga dem som var oskyldiga någon skada, och när han insåg att någon var skyldig, gjorde han allt han kunde för att rehabilitera honom, hellre än att bestraffa honom. Även om någon hade gjort sig skyldig till ett felsteg, försökte Lenin stöda honom och återföra honom till en positiv inställning, först genom att neutralisera de negativa dragen och sedan genom att gradvis på nytt sätta in honom i den aktiva kampen för att skapa ett nytt socialistiskt liv. Men vi lämnade det leninistiska stadiet bakom oss. Vi övergick till det stalinistiska stadiet och den irrationella politiken som bedrevs av en sjuk man som terroriserade oss alla.

För att återgå till Timasjuks brev, borde jag nämna att Zjdanov hade behandlats av Kremls läkare. Dessa läkare kunde endast vara de bästa i sitt yrke som åtnjöt det största förtroendet. Endast män som var välkända och högt respekterade i den sovjetiska medicinska världen anförtroddes uppgiften att arbeta på sjukhuset i Kreml. Men de blev arresterade och kastade i fängelse som vanliga brottslingar.

Före sin död hade Zjdanov redan någon tid lidit av dålig hälsa. Jag vet inte vad det var för en åkomma han led av, men ett av symtomen var att han hade förlorat sin viljekraft och att han helt och hållet förlorade självkontrollen när han drack. Det var rent pinsamt att iakttä honom. Jag kommer till och med ihåg att Stalin under den sista tiden av Zjdanovs liv brukade ryta åt honom att han skulle sluta att dricka. Detta var ganska förvånansvärt därför att Stalin tvärtom brukade uppmuntra folk att berusa sig.

Men han förmådde Zjdanov att dricka fruktsaft och lida medan vi andra drack vin eller någonting ännu starkare. Och det är lätt att tänka sig att om Stalin höll honom tillbaka på detta sätt, drack han hemma så att han helt och hållet förlorade självkontrollen. Samma last dödade Sjtjerbakov, och den påskyndade säkert i mycket hög grad Zjdanovs död.

Därmed vill jag inte på något sätt ställa Sjtjerbakov och Zjdanov på samma nivå. Alltsedan Stalins död har jag varit på det klara med att vår intelligentsia hyser en djupt rotad misstro mot Zjdanov för den roll han spelade vid indragningen av de leningradska tidskrifterna. Men

man måste minnas att Zjdanov endast verkställde Stalins order. Jag anser att Stalins kulturpolitik, framför allt den kulturpolitik som han påtvingade Leningrad, var grym och meningslös.²⁴ Man kan inte reglera litteraturens, konstens och kulturens utveckling med en påk eller genom att ryta fram order. Man kan inte visa på en bestämd fåra och sedan spänna för alla sina konstnärer för att försäkra sig om att de inte avviker från den raka och smala vägen. Om man försöker hålla sina konstnärer i alltför strama tyglar, kommer det inte att bli några sammanstötningar mellan olika åsiktsriktningar, följaktligen inte heller någon kritik och följaktligen inte heller någon sanning. Allting blir ledsamt och stereotypt, tråkigt och kraftlöst. Och denna stereotypa inställning inte bara försummar att uppmuntra människorna att dra nytta av sin konst, den förgiftar och dödar deras relationer till konsten.

Hur som helst blev de läkare som hade varit inkopplade på det Zjdanovska fallet arresterade. Bland dem fanns också V. N. Vinogradov. Han hade en gång behandlat Stalin, vilket var en sällsynt utmärkelse, beroende på att Stalin nästan aldrig underkastade sig läkarvård. Men Stalin skonade inte Vinogradov. Han lät arrestera och piska honom. Jag lärde känna Vinogradov sedan han blivit frigiven. Han tillkallades mer än en gång som konsult när det gällde min egen hälsa. De arresterade också V. K. Vasilenko, en välkänd läkare och professor. Honom kände jag endast flyktigt personligen, men jag hade hört mycket berömande uttalanden om honom av Strazjeskij, som jag hade stor aktning för. Jag kände Strazjeskij från Kiev. Han var ett av de klarast skinande ljusen inte bara inom den sovjetiska medicinska världen utan också utomlands. När kriget var slut, bad Strazjeskij mig ordna så att Vasilenko blev hemförlovad från armén, så att han kunde arbeta på den klinik som Strazjeskij var chef för. ”Vasilenko är min lärjunge”, sade Strazjeskij, ”och jag skulle gärna se att han blev min efterträdare, då kan jag vara säker på att kliniken övergår i pålitliga händer.” Strazjeskij hade grundat sin klinik före revolutionen, och den hade ett mycket gott rykte. Vasilenko befann sig i Kina när arresteringarna inleddes. Han kallades hem och i samma ögonblick som han överskred den sovjetiska gränsen, belades han med handbojor.

Jag minns att jag blev sjuk genast efter det att jag hade avgett min rapport om partistatuterna vid XIX:e partikongressen. Jag låg sjuk hemma när min rapport diskuterades vid kongressen. Jag måste inta sängen för några dagar. En äldre läkare kom för att undersöka mig. Medan han lyssnade på mitt hjärta lade han örat till mitt bröst. Jag var rörd av hans omtänksamhet och omsorger. Jag kände mig eländig just i det ögonblicket, men inte för att jag var sjuk. Jag var pinsamt berörd för att jag redan hade läst vittnesmålen mot denne äldre läkare, vars omsorger om min hälsa jag fann så rörande, och jag visste att vad jag än sade, skulle Stalin inte skona honom.

Sedan Vinogradov, Vasilenko och de andra läkarna blivit arresterade, lät Stalin cirkulera och publicera kopior av Timasjuks brev med ett eget postskriptum i vilket han eggade upp massornas vrede mot läkarna som hade gjort sig skyldiga till ”ett sådant skurkstreck” genom att ta livet av Zjdanov. Nya brev började nu strömma in, i vilka läkarna brännmärktes som förrädare. Dessa brev återspeglade åsikterna hos människor som ansåg att om Stalin gav offentlighet åt ett sådant dokument, måste brottet redan vara bevisat, och som uppreste sig emot att ett så infamt brott hade blivit begånget.

Konjev, som vid den tiden själv var sjuk,²⁵ skickade ett långt brev till Stalin i vilket han

²⁴ Chrusjtjov talar här om Zjdanovs stora utrensning på konstens område, den period som gick under namnet ”Zjdanovstjina”, en av de större skandalerna 1947-1948. Tidskrifter drogs in, berömda författare proskriberades, framstående kompositörer tvingades att erkänna begångna misstag och lova att komponera för massorna. Det var i själva verket en kulturell terror.

²⁵ Marskalk I. S. Konjev, som var en av de mest framgångsrika sovjetiska härförarna under andra världskriget, visade senare en benägenhet att blanda sig i politiska intriger. Han var vid olika tidpunkter överbefälhavare för de sovjetiska lantstridskrafterna (i vilken befattning han efterträdde Zjukov efter dennes förvisning till landsorten 1946), förste viceförsvarsminister och överbefälhavare för Warszawapaktens styrkor. Två andra marskalkar, en

hävdade att han också hade blivit förgiftad av samma mediciner som påstods ha använts för att ta Zjdanov av daga. Konjevs brev blev kulmen på denna sorgliga komedi. Uppenbarligen fattade alla medlemmarna av presidiet att det inte fanns något som helst fog för Konjevs anklagelser, men vi diskuterade aldrig saken öppet, därför att när Stalin en gång hade bildat sig en åsikt och tagit itu med ett problem fanns det inte längre någonting att göra åt saken. När vi var tillsammans och utbytte åsikter privat, erkände vi att vi harmades över Konjevs brev. Eftersom de människor som anklagades för mordet på Zjdanov redan satt bakom lås och bom, vidgade brevet kretsen av misstänkta, och eggade ytterligare upp Stalins misstroende för läkare i allmänhet.

Förhören började. Jag hörde själv när Stalin talade med S. D. Ignatjev, som på den tiden var minister för statssäkerheten. Jag kände Ignatjev personligen, och jag visste att han var en mycket sjuk man. Han hade haft en hjärtattack som så när hade lett till döden. Han var mild, hänsynsfull och allmänt omtyckt. Vi kände alla till hans fysiska tillstånd. Stalin brukade i vår närvaro häftigt fara ut mot honom i telefon. Stalin var galen av ilska, röt åt Ignatjev och hotade honom, samt krävde att han skulle slå läkarna i järn, piska dem blodiga och mala dem till stoft. Det var med andra ord ingen överraskning när nästan alla läkarna erkände sina brott. Jag kan inte klandra dem för att de angav varandra. Jag har upplevt alltför många människor, olika slag av människor, hederliga män och förrädare, revolutionsmän och sabotörer, som alla bekände. Vi kan som exempel ta Meretskova. Han närmar sig nu slutet av sitt liv. Han erkände att han var engelsk spion.

Läkarna från Kreml hamnade i samma situation, och de bekände också.²⁶

Det var så som den så kallade läkarkonspirationen kom till. Det var en skamlig affär. Sedan vi krossat fienden i andra världskriget, sedan den sovjetiska intelligentsian hade kommit till sin rätt och förskaffat sig världsrykte, blev plötsligt denna intelligentsia — eller åtminstone några av våra mest framträdande läkare — föremål för Stalins misstankar. Läkarkonspirationen var en blodig och vanhedrande historia.

Så tidigt som 1902 utbröt kolerakravaller i Makajevka (en stad i Donbass), under vilka läkarna i det drabbade området blev obarmhärtigt misshandlade. Jag minns också att vi i min tidigaste ungdom, omkring 1910, hade en koleraepidemi som härjade i hela Donbass. Många gruvarbetare dog vid de gruvor där min far och jag arbetade. När gruvarbetarna blev sjuka fördes de till kolerabarackerna, varifrån ingen återvände. Ett rykte spreds nu bland gruvarbetarna att läkarna förgiftade patienterna. Vittnen fördes fram som hävdade att de hade sett någon kasta ett pulver i brunnarna. Jag hörde allehanda orimliga historier i samma stil. Och nu, i vår tid, lyfte samma mörksens krafter huvudet, och förföljelseerna av intellektuella och läkare tog ny fart.*

Svetlanka

Vad Chrusjtjov skriver om Stalins dotter, hennes förhållande till fadern och hennes familjeliv bör jämföras med det som Svetlana Allilujeva själv berättar i sina böcker "Tjugo brev till en vän" och "Endast ett år". Smärre olikheter finns, men i stort sett bekräftar Svetlanas egna uppgifter Chrusjtjovs berättelse — vilken visar honom från hans bästa sida och samtidigt Stalin från hans värsta. Kronologin är, som alltid hos Chrusjtjov, en aning vag; men Svetlanas relationer styrker Chrusjtjovs uppgift att Mikojan intervenerade för henne och att Chrusjtjov själv intog en välvillig hållning. Olyckligtvis föll Chrusjtjov i onåd i ett för

general och en amiral sades också ha blivit förgiftade (ehuru inte med dödlig utgång) av de olyckliga läkarna.

²⁶ Läkarna fritogs från de anklagelser som riktades mot dem av en undersökningskommission som tillsattes av Berija efter Stalins död. Men två av dem hade redan dött under förhören.

* Om Kremlläkarna, se även avsnittet "Kremlläkarnas "sammansvärjning"" i Wolfgang Leonhard, [Sovjet i omvandling 1952-1956](#),

Svetlana och Brajesh Singh kritiskt ögonblick. På så sätt blev det Kosygins och Suslovs uppgift att under personliga sammanträffanden inlägga veto mot hennes avtalade äktenskap med Brajesh Singh liksom mot hennes plan att föra honom hem till Indien för att dö där. Sedan han hade avlidit och Svetlana omsider med myndigheternas tillstånd hade fört hans aska till Indien försökte dessa påskynda hennes hemresa. Sovjetunionens ambassadör i Indien Benediktov, vilken Chrusjtjov betecknar som "hårdsnörd", var helt enkelt rädd. Han hade på sin tid varit jordbruksminister men motats bort från sin post av Chrusjtjov själv. Dennes kommentarer till vad sovjetmedborgare helt naturligt väntar, när de återkallas till Moskva, är utomordentligt avslöjande.

Stalins karaktär präglades av råhet och han hade ett häftigt temperament, men hans råbarkade natur innebar inte alltid elakhet mot de människor som han behandlade med sådan stränghet. Det var ett slags medfödd råhet. Han uppträdde kärvt och ovettigt mot alla som han kom i beröring med. Jag blev ofta själv utsatt för hans bistra sätt. Stalin tyckte om mig. Om han inte hade tyckt om mig eller om han skulle ha hyst de obetydligaste misstankar mot mig, skulle han ha kunnat göra sig av med mig närhelst han ville, på samma sätt som han gjorde sig av med så många andra människor som han fann icke önskvärda. Men mer än en gång gav han, efter att ha skällt ut mig eller hånat mig, uttryck för sin sympati. Men Gud förbjude att han någonsin skulle ha nedlåtit sig att be om ursäkt! Nej. Det var någonting helt främmande för hans natur. Det finns en historia som ger en klarare uppfattning om hur Stalin tillät sig att förolämpa och skymfa dem som stod honom närmast.

Det hände under hans sista år i livet. Stalin hade inbjudit oss alla till datjan för att fira nyåret med honom. Vi var alla på det allra bästa humör. Ett nytt år! Vi kunde på vår kreditsida uppföra ytterligare ett år av segrar och framgångar! Där fanns bord som dignade av kalla rätter. Vi åt oss genom en väldig middag och fick oss en hel del att dricka. Stalin var på sitt bästa humör och drack därför rätt tappert själv och uppmanade oss alla att göra detsamma. Ansenliga mängder vin konsumerades.

Stalin gick till grammofonen och satte på några plattor med ryska och georgiska folksånger. Vi lyssnade alla och började gnola med i sångerna. Sedan satte han på lite dansmusik, och vi började dansa. Där fanns en erkänt skicklig dansör bland oss — Anastasij Ivanovitj Mikojan. Alla steg som han tog grundade sig på "lezginkan" (en kaukasisk folkdans). Sedan började Vorosjilov dansa, och vi anslöt oss alla. När jag dansar, rör jag knappast på fötterna. Jag dansar som en ko på hal is. Men jag var ändå med. Det var också Kaganovitj. Hans dans var inte av så mycket högre klass än min. Bulganin hade tydligen dansat en hel del i sin ungdom. Han försökte stampa med i någonting som avlägset påminde om en rysk rytm. Stalin dansade också. Han hasade omkring på golvet med utsträckta armar. Det var uppenbart att han aldrig tidigare hade dansat. (Det var synd att Molotov inte var med i sällskapet den gången. Han var sällskapsdansören bland oss. Han hade vuxit upp i en intellektuell familj, och som universitetsstudent hade han deltagit i många studentfester och kunde dansa så som studenterna gjorde det. Han älskade musik och kunde till och med spela fiol. Jag är ingen expert på sådant, jag är faktiskt en ganska klen bedömare i den här frågan, men enligt min uppfattning var Molotov en förstklassig dansör.)

Jag skulle säga att stämningen på den här bjudningen på det hela taget var god. Sedan uppenbarade sig Svetlanka [smeknamn för Svetlana]. Jag vet inte om hon var ditkallad eller om hon kom på eget initiativ. Hon hamnade emellertid bland en hop människor som var betydligt äldre än hon, för att uttrycka sig försiktigt. Så snart denna helt nyktra unga kvinna kom in, tvingade Stalin henne att dansa. Jag kunde se att hon var trött. Hon rörde sig knappast medan hon dansade. Hon dansade en kort stund och ville sedan sluta, men hennes far envisades att hon skulle fortsätta. Hon gick och ställde sig bredvid grammofonen med axeln stödd mot väggen. Stalin gick bort till henne och jag slöt mig till dem. Vi stod där tillsammans. Stalin var ostadig på benen. "Nå, Svetlanka", sade han, "fortsätt att dansa! Du är

värdinna, därför ska du dansa!”

”Jag har redan dansat, pappa”, sade hon, ”jag är trött.” När Stalin hörde dessa ord grep han tag om hennes pannlugg och ryckte till. Jag såg att hon blev röd i ansiktet och att tårarna välldes fram i hennes ögon. Jag tyckte synd om Svetlanka. Han drog hårdare och hårdare och släpade henne tillbaka ut på dansgolvet.

Här har ni ett uttryck för en fars ömhet för sin dotter. Det lider inget tvivel om att Stalin älskade Svetlanka mycket varmt. Han älskade Vasja också, men han var kritiskt inställd till Vasjas supande och disciplinlöshet.

Svetlanka å andra sidan var en skötsam student. Som liten flicka hade hon alltid uppfört sig klanderfritt. Jag hörde aldrig ett ont ord om henne. Stalin var mycket stolt över henne och förtjust i henne. Men se hur han visade sina faderliga känslor för dottern! Han uppförde sig så här råbarkat inte för att han ville förorsaka Svetlanka smärta. Nej, hans uppförande mot henne var i själva verket ett uttryck för hans tillgivenhet, men i en förvänd, ohyfsad form som var kännetecknande för honom.

Som jag redan har sagt, hade jag stor aktning för Svetlankas mor, Nadezjda Allilujeva. Hon var mycket olik Stalin. Jag hade alltid uppskattat hennes anspråkslöshet. Vasja [Vassilij] var en bra pojke, intelligent men halsstarrig. Redan i sin tidigaste ungdom började han dricka för mycket. Han var en odisciplinerad student som beredde Stalin mycket sorg. Jag har det intrycket att Stalin regelbundet brukade piska upp honom och att han beordrade tjekister att hålla ögonen på honom.

Svetlanka var helt annorlunda. Som liten flicka brukade hon alltid springa omkring i huset när vi var där. Stalin kallade henne alltid ”värdinnan”, och följaktligen började vi också kalla henne ”värdinnan”. Hon var alltid trevligt klädd i en liten ukrainsk kjol och en broderad blus. Hon såg precis ut som en uppklädd docka, men samtidigt var hon mycket lik modern med sitt i rött skiftande hår och små fräknar. ”Värdinnan” växte upp inför våra blickar. Jag minns att alltid när vi kom dit, brukade Stalin säga: ”Nå, värdinnan, nu ska du underhålla gästerna”, och då sprang hon ut i köket.

Och Stalin förklarade: ”Så snart hon blir arg på mig, säger hon: 'Nu går jag ut i köket och klagar på dig hos kokerskan.' Och då ber jag alltid: 'Skona mig! Om du klagar hos kokerskan, är det ute med mig!' ” Och då sade Svetlanka bestämt att hon säkert skulle skvallra på pappa om han gjorde någonting som var orätt.

Med sin första hustru, en georgiska, hade Stalin en äldre son, Jasja [Jakov]. Jasja var ingenjör. Jag blev aldrig bekant med honom. När jag började besöka Stalin i hans hem, var Jasja endast sällan där. Han bodde i ett eget hus tillsammans med sin hustru och en liten dotter. De få gånger han kom till Stalins familjemiddagar, kom han alltid ensam. Han hade aldrig med sig hustrun och dottern.

Sedan begick Nadja självmord. Hon dog under mystiska omständigheter. Men hur hon än dog, var det till följd av någonting som Stalin gjorde, och det måste Svetlanka ha vetat. Det gick till och med ett rykte att Stalin hade skjutit Nadja. Enligt en annan version som jag finner mera sannolik, sköt Nadja sig till följd av en förolämpning som riktades mot hennes ära som kvinna. Det är säkert att Svetlanka visste någonting om hur hennes mor dog, och det förorsakade henne svåra lidanden.

Efter Nadjas död var Vasja och Svetlanka alltid närvarande när vi kom för att träffa Stalin i hans våning. Jag vände mig vid att träffa Svetlanka där. Jag var mycket fäst vid henne. Jag kände mig som en äldre släkting. Jag hade ett visst mänskligt medlidande med henne, ungefär som man känner för ett föräldralöst barn. Stalin själv behandlade henne avvisande och brutalt. Han visade aldrig någon faderlig ömhet. När han inte var direkt ovetting mot henne, var han kall och känslolös. Var han än rörde sig, hade man ett otrevligt intryck av hans inställning till

andra människor. Han var en översittamatur. Svetlankas förhållande till fadern var komplicerat. Han älskade henne men han gav uttryck för sin kärlek på ett djuriskt sätt. Hans ömhet var kattens ömhet för en mus. Han bröt ner henne, först som barn, sedan som ung flicka, och till slut som kvinna och mor. Det hela resulterade i att Svetlanka småningom kollapsade fysiskt. Stalin for alltid ensam på semester. Han tog aldrig sina barn med sig. Till och med djuren tycker om att deras mödrar leker med dem i solskenet. Alla levande väsen behöver tillgivenhet, och en mänsklig varelse som inte får sig någon tillgivenhet till del blir andligen förkrympt. Det var vad som skedde med Svetlanka.

Jag vet inte vad det var för människor som uppfostrade Svetlanka. Jag minns att jag såg en vacker ung georgisk kvinna röra sig i Stalins hus. Någon sade att hon var Svetlankas informator. Jag vet inte vad hon var för ett slags informator eller varifrån hon kom. Det gick ett rykte att hon var inplanterad av Berija, och att hon fanns där för att informera Berija, inte för att undervisa Svetlanka. En dag var hon helt enkelt försvunnen.

Svetlanka gifte sig med en man vid namn Morozov. Namnet var ryskt men han var jude. De bodde en tid ihop. Stalin nått och jämnt tolererade honom. Jag var aldrig med om att Stalin skulle ha inbjudit Morozov till någon av sina tillställningar. Efter det att Svetlankas förste son föddes tror jag att Stalin aldrig träffade honom. Också det här var en svår plåga för Svetlanka. Och sedan, efter kriget, greps Stalin plötsligt av en våldsam antisemitism. Svetlanka skilde sig från Morozov. Han är en intelligent människa. Jag har hört att han nu är en framstående nationalekonom och att han har doktorerat och undervisar i nationalekonomi. Kort sagt, han är en bra och framstående sovjetmedborgare.

När Stalin uppmanade Svetlanka att skilja sig från sin man, sade han uppenbarligen något om saken åt Malenkov. Malenkovs dotter, en mycket snäll flicka vid namn Volja, hade gift sig med en son till Malenkovs vän Sjamberg som i många år hade arbetat i Malenkovs apparat. Sedan berättade Malenkovs hustru, Valerija Alexejevna Malenkova, en intelligent kvinna som jag hyste stor aktning för, en vacker dag för mig att Volja hade skilt sig från unge Sjamberg och gift sig med någon annan, en arkitekt. Jag tänker inte försöka jämföra de båda männen. Det är Voljas sak. Jag tror att hennes andre man också är en bra karl. Men jag kunde inte förstå varför hon skulle kasta ut sonen till hennes fars gode vän Sjamberg. Det var någonting som på den tiden gjorde mig mycket upprörd. Malenkov var inte antisemit, och han sade aldrig rent ut åt mig att Stalin i ogillande ton hade talat med honom om att hans dotter var gift med en jude. Men jag är säker på att även om Stalin aldrig sade någonting direkt åt Malenkov, hade denne av andra hört att Stalin hade befallt Svetlanka att skilja sig från sin man därför att han var jude, och utan tvivel föreställde sig Malenkov att det var klokast att han gjorde det samma med sin dotter. Denna episod var en annan yttring av den vanhedrande, förnedrande antisemitism som jag redan har talat om. Jag tillskriver inte Malenkov liknande känslor. Vad honom beträffar var det bara en lakejs undergivenhet inför sin herre. Stalin hade befallt sin dotter att skilja sig från en jude, och följaktligen måste Malenkov följa exemplet. Men i det stora hela betraktade jag Malenkov som en normal, sund människa, obesmittad av denna vidriga sjukdom.

Sedan gifte Svetlanka om sig. Det var Stalin som ville att hon skulle gifta sig med Zjdanovs son Jurij. Han är numera rektor för universitetet i Rostov. Jag har alltid tyckt om honom och gör det fortfarande. Han är en intelligent, väluppfostrad och förnuftig människa. Stalin tyckte också bra om honom, men det gjorde inte Svetlanka. Efter Stalins död skilde hon sig från honom. Jag var mycket ledsen över den historien. Jag har alltid tyckt illa om att lyssna till folks skvaller om Svetlankas dåliga uppförande och hennes otrohet mot sina män. Hon levde länge ensam, utan äkta man. Det var onaturligt. Hon hade två barn, en son med sin förste man och en liten flicka med unge Zjdanov. Avslöjandena om faderns maktmissbruk kom som en ny svår chock för henne.

Senare berättade Mikojan för mig att Svetlanka hade kommit till honom för att be om råd. Hon ville gifta sig med en indisk journalist (Brajesh Singh). Hon berättade för Mikojan att hon älskade denne man. Han var äldre än hon, men hon hade känt honom länge och han var en anständig människa, övertygad kommunist. ”Hon bad mig ta reda på vilken inställning ni hade till saken”, sade Mikojan. Det förvånade mig att hon ville veta min åsikt. ”Om hon anser att han är en hedervärd människa, må hon för all del gifta sig med honom”, sade jag till Mikojan. ”Det är hennes val. Vad hon än beslutar, kommer vi inte att blanda oss i saken. Den omständigheten att han inte är sovjetisk medborgare får inte vara ett hinder om hon verkligen är fäst vid honom. Låt henne besluta själv.” Följden var att hon gifte sig med honom. Jag var nöjd. Jag ville helt enkelt ge henne möjlighet att bestämma över sitt eget liv.

Sedan kom droppen som kom bägaren att rinna över — hennes tredje mans död och begravning.

Jag talar så här mycket om Svetlanka, delvis därför att hon nu är en mycket olycklig människa. När jag kom underfund med att hon hade rest för att begrava sin man i hans hemland och att hon inte tänkte återvända, ville jag helst tro att det bara var elakt skvaller som borgerliga journalister hade kokat ihop. Några dagar vägrade jag att tro på hela historien, men sedan fick jag upplysningar som skingrade alla tvivel. Jag fattar inte hur hon kunde förmå sig att ta detta steg. Hon övergav sitt fosterland och sina barn. Hon gav fienderna till det sovjetiska sättet att leva någonting att skvallra om, och hon tillät att hennes namn, Stalins dotters namn, utnyttjades av socialismens fiender till vårt lands nackdel. Det var oförlåtligt av en sovjetmedborgare att handla på det sättet. Men inte desto mindre tycker jag fortfarande synd om henne. När jag tänker på henne och hennes olyckor, minns jag några rader av Nekrasov:²⁷

*När hon ser gläntan får hon tårar i ögonen;
Hon minns björkarna som grönskade där.*

Blotta tanken på Svetlanka gör att jag får tårar i ögonen. Jag sörjer över att det gick som det gick med henne. Från allra första början av hennes liv var hennes öde mycket komplicerat, och hon har aldrig haft det lätt i livet. Ingenting av detta ursäktar hennes handlingssätt, men ändå gör det mig mera sorgsen än förbittrad när jag tänker på henne.

Jag har inte läst hennes bok, men jag har hört utdrag ur den i radio. I väst sänds de avsnitt som man tror sig ha nytta av. De avsnitt som jag har hört var kanske inte karaktäristiska för boken som helhet, men de som radierades lät, för att använda ett mildt uttryck, mycket egendomliga. De lät som om de var skrivna som resultat av ett mentalt eller emotionellt sammanbrott av något slag. Hon skriver till exempel i boken att hon brukade korsa sig och att hon var mycket religiös. Jag tror inte att hon någonsin har varit religiös. Det är någonting besynnerligt, till och med sjukt, med hennes bok. Jag kan inte förlika mig med det. Hur kan en sovjetmedborgare som har vuxit upp i vårt samhälle skriva sådant?

Det var mycket orätt gjort av henne att fly väster ut. Det finns inget rättfärdigande för ett sådant handlingssätt. Men historien har också en annan sida. Hon uppförde sig dumt, men så hade man också behandlat Svetlanka dumt — dumt och alltför strängt. Uppenbarligen gick det så till att hon efter sin mans begravning begav sig till vår ambassad i New Delhi. Benediktov var vår ambassadör där. Jag kände honom. Han är en mycket trångbröstad människa. Svetlanka sade att hon ville stanna några månader i Indien, men Benediktov rådde henne att genast återvända till Sovjetunionen. Det var enfaldigt gjort av honom. När en sovjetisk ambassadör råder en person att utan dröjsmål återvända hem, blir denna person misstänksam. Svetlanka var mycket väl förtrogen med våra seder och bruk i detta avseende. Hon visste att det betydde att man inte litade på henne. Det betydde inte att de var angelägna

²⁷ N. A. Nekrasov var en 1800-talsskald. Dessa rader är från hans dikt ”Sasja”.

om hennes välfärd. Det betydde misstroende politiskt misstroende — och det kunde ha inneburit ett sorgligt slut för henne. Detta var en förargelseväckande, förnedrande taktik som skulle ha bragt till och med en välbalanserad människa ur jämvikt, och Svetlanka var inte välbalanserad. Av innehållet i hennes bok ser man tydligt att hon är instabil. Hon bröt samman och vände sig till främmande makter för att få hjälp. Hennes avhopp måste delvis skyllas på människor som tog till polisåtgärder i stället för att visa takt och respekt för en medborgare i vårt sovjetiska fosterland.

Vad anser jag i så fall att vi hade bort göra? Jag är övertygad om att denna beklagliga händelse aldrig skulle ha inträffat om vi hade behandlat henne annorlunda. När Svetlanka kom till ambassaden och meddelade att hon ville stanna i Indien ännu några månader, borde de ha sagt henne: ”Svetlana Josifovna, varför bara tre månader? Be om ett visum för ett år, eller till och med två eller tre år. Ni kan få ett visum och leva här en tid. Och sedan kan ni, närhelst ni så önskar, återvända till Sovjetunionen.” Om hon sålunda hade fått fritt val, skulle det ha stärkt hennes moral. De borde ha visat henne att hon åtnjöt deras förtroende. Jag är övertygad om att om de hade behandlat henne på det viset, och även om hon vid det laget redan hade skrivit sin bok, skulle hon aldrig ha gett ut den, eller åtminstone skrivit om den. Men de behandlade henne på ett sätt som visade henne att hon var utsatt för misstankar. Hon är en klok kvinna, och hon förstod detta, och det var därför hon gick till den amerikanske ambassadören. Det var så hon kom till Schweiz och därifrån till Amerika. Hon slet av banden med sitt fosterland för alltid. Hon skilde sig från sina barn — sin son och sin dotter — och sina vänner. Hon förlorade allt som var välbekant för henne. Och så ändades hennes liv som sovjetmedborgare. Det är mycket, mycket sorgligt. Jag tycker så synd om Svetlanka. Det är så jag fortfarande kallar henne, trots att hon redan i många år har varit Svetlana Josipovna, inte Svetlanka.

Och vad skulle ha hänt om vi hade handlat så som jag tror att vi borde ha handlat och Svetlanka ändå inte hade återvänt hem från Indien? Det skulle naturligtvis ha varit tråkigt, men inte värre än det som nu hände. Som det nu var återvände hon inte hem trots det i kraft varande systemet med visa. Det som hände med Svetlanka smärtar mig djupt, men ändå tror jag att allt ännu inte är förlorat. Hon kan fortfarande återvända hem. Hennes längtan att återvända till barnen kan bli allt starkare. Hon borde ges ännu en möjlighet. Hon borde få veta att om hon kommer hem är hon välkommen och att den svaghet som hon visade när hon hoppade av och for till Amerika inte kommer att ligga henne i fatet. Jag ursäktar inte Svetlana för vad hon gjorde, men jag ursäktar inte heller de människor som — i stället för att hjälpa henne att finna den rätta kursen — drev henne till att ta detta olämpliga, oförlåtliga och irrationella steg som tvingar henne att leva en emigrants överkliga liv.

Fest och fritid med Stalin

Om detta kapitel behöver inte mycket sägas. Det ger en levande och fruktansvärd bild av diktatorn i hans förfall — liksom av angiveri och själviskt dubbelspel i hans omgivning, inklusive Chrusjtjov själv. Vi bör hålla i minnet att denne vid ifrågavarande tid var invecklad i en kamp på liv och död med Malenkov och i hög grad hade lyckats göra sig behaglig hos Stalin. Var och en som betvivlar att denna tavla i stort sett är sann bör läsa den jugoslaviske oppositionsmannen Milovan Djilas' bok ”Samtal med Stalin”. Där skildras Stalin i kretsen av sina marskalkar och ”närmaste medarbetare” så tidigt som 1947:

”En oproportionerligt växt, dvärglik man passerade genom guldsmäckade och marmorklädda kejsrerliga salar, och man banade väg för honom; strålande, beundrande blickar följde honom, hovmännen spetsade öronen för att inte gå miste om ett enda av hans ord. Och han var så säker på sig själv och sin gärning att han av allt att döma inte fäste minsta avseende vid allt detta. Hans land låg i ruiner, hans folk var uthungrat och utmattat. Men hans armar

och marskalkar, stinna av mat och tunga av medaljer, berusade av vodka och segrar, hade redan trampat halva Europa under sina fötter, och han var övertygad om att det i nästa rond skulle gå på samma sätt med den andra halvan. Han visste att han var en av de grymmaste, mest despotiska personligheterna i mänsklighetens historia. Men detta bekymrade honom inte det minsta, ty han var övertygad om att han var kallad att utföra historiens dom.”²⁸

Djilas' beskrivning av Stalins arbetssätt ansluter sig nära till Chrusjtjovs. 1947 var Stalin ännu frisk och full av tillförsikt. Chrusjtjov visar honom också i hans sista fas: vi får se denna Attila-typs förvandling till en bruten och paranoid åldring, vilken planerar att avliva sina närmaste medarbetare, innan de avlivar honom själv, rädd för den mat som levereras av hans eget kök, men fortfarande injagande skräck hos alla som omger honom. Chrusjtjov ansåg i likhet med sina kolleger att det enda riktiga i denna situation var att hålla sig stilla och att aldrig sjunga ut om dagens plåga.

De sista åren med Stalin var en svår tid. Regeringen upphörde praktiskt taget att fungera. Stalin valde ut en liten grupp som han hela tiden höll i sin omedelbara närhet, och sedan fanns det alltid en annan grupp av människor som han under en inte närmare definierad tid underlät att bjuda hem till sig för att straffa dem. Vem som helst av oss kunde den ena dagen tillhöra den ena gruppen, för att följande dag finna att han var överförd till den andra. Efter den XIX:e partikongressen tillsatte Stalin av det nya presidiet medlemmar några kommissioner med omfattande befogenheter och med uppgift att övervaka olika detaljer. I praktiken var dessa kommissioner fullständigt ineffektiva emedan alla medlemmarna lämnades att sköta sig själva bäst de kunde. De fick ingen ledning. Kommissionerna fick inga uppgifter om vad de i själva verket skulle övervaka, och följaktligen tilldelade de sig själva sina arbetsuppgifter. Alla de olika orkestermedlemmarna spelade med andra ord på sina egna instrument var och när det passade dem, och av dirigenten fick de ingen ledning.

Vi samlades vanligen till byråmötena på följande sätt: Några officiella sessioner i ordets rätta bemärkelse existerade inte. När Stalin kom till staden från datjan där han bodde, sammankallade han oss genom förmedling av centralkommitténs sekreterare. Vi samlades antingen i hans arbetsrum i Kreml, eller, vilket var vanligare på Kremls biograf. Där tittade vi på filmer och diskuterade olika frågor mellan filmförevisningarna. Stalin steg efter en eftermiddagslur upp vid sju- eller åttatiden på kvällen och åkte till Kreml. Där sammanträffade vi med honom. Han brukade välja ut filmerna själv. Dessa filmer var vanligen vad man kunde kalla erövrade troféer; vi fick dem från väster. Många av dem var amerikanska. Han tyckte speciellt om cowboyfilmer. Han brukade svära över dem och sätta in dem i deras rätta ideologiska sammanhang, men trots detta beställde han genast nya. Filmerna var inte försedda med rysk text, varför ministern för filmväsendet, I. I. Bolsjanov, översatte dem med hög röst. Han översatte från alla språk. I själva verket kunde han inget av dessa språk. Han hade på förhand blivit insatt i handlingen. Han bemödade sig om att lägga den på minnet, och sedan ”översatte” han filmen. Vi skämtade ofta om hans översättningar, i synnerhet roade det Berija. I många scener hade Bolsjakov helt enkelt fått handlingen om bakfoten, eller också förklarade han just det som alla kunde se på duken. ”Nu lämnar han rummet ... Nu går han över gatan.” Berija stämde då in och gav Bolsjakov lite hjälp: ”Titta! Nu börjar han springa!

Nu springer han!”

Stalin såg aldrig film annat än på biografen i Kreml, som var utrustad med en projektor som redan på den tiden var gammalmodig. Salen i fråga används inte längre som biograf. Där brukade vi titta på alla slags filmer – tyska, engelska, franska, amerikanska, och likaså filmer från andra länder. Filmarkivet var väl försett. På det hela taget var jag inte särskilt förtjust i dessa filmer. Jag minns att vi en gång såg en tråkig, obehaglig historisk film. Den utspelades i

²⁸ Milovan Djilas, ”Samtal med Stalin”, Stockholm 1962. Natur och Kultur. Claës Gripenberg övers. På marxistarkivet: [Samtal med Stalin](#)

England. En skatt skulle transporteras från Indien till London, och längs hela vägen påträffades spanska pirater som överföll engelska fartyg och mördade besättningarna. När tiden var inne att transportera skatten, kom engelsmännen ihåg en piratkaptan som satt i ett av deras fångelser. Han var en mycket skicklig pirat, en vildsint sälle och våghals. Engelsmännen beslöt att fråga honom om han ville utföra uppdraget för dem. Piratkaptanen gick med på detta, men endast på villkor att han själv fick välja ut sin besättning bland de andra piraterna som satt i fångelset tillsammans med honom. Detta gick engelsmännen med på. De gav honom ett fartyg och han seglade iväg mot Indien, där han lastade in skatten. På vägen hem började han göra sig av med piraterna i besättningen, den ene efter den andre. Det här var hans system: i sin hytt satte han upp en bild av den som han närmast tänkte likvidera, bara för att han inte skulle glömma bort honom. När han hade likviderat denna person och slängt honom över bord, satte han upp en bild av nästa offer. Jag tror att piratkaptanen på slutet själv blev likviderad. Det sägs att det var en sann historia. När vi tittade på filmen och såg kaptanens förräderi, blev vi påminta om hur människor som arbetade i Stalins närmaste omgivning ofta försvann. Vi plågades av tanken. ”Var det inte just så här som folkfienderna också dödades?”

När filmen var slut, brukade Stalin vanligen säga: ”Så där ja, nu går vi väl och får oss en matbit.” Men i allmänhet var det bara han som var hungrig. Vid det här laget var klockan vanligen ett eller två på morgonen. Det var hög tid att krypa i säng, och följande dag måste vi gå till våra arbeten. Men Stalin behövde inte arbeta på morgonen, och han tänkte inte på oss. Och hela sällskapet sade javisst, vi är också hungriga. Den där lögnen om att vara hungrig, var som en reflex. Vi gick alla ut till våra bilar och åkte till Stalins datja. Berija och Malenkov åkte vanligen i Stalins bil, och de övriga fördelades på de andra bilarna efter eget val. Jag åkte vanligen i samma bil som Bulganin. Vår karavan brukade göra avstickare på sidogatorna från Kreml till Moskvafloden. Jag frågade ofta dem som åkte med Stalin: ”Varför gjorde ni de där avstickarna från huvudvägen?”

”Fråga inte oss”, svarade de. ”Det var inte vi som bestämde vägen. Det var Stalin själv som valde de gator som vi skulle följa.” Uppenbarligen hade Stalin en karta över Moskva och valde varje gång ut en ny väg. Han meddelade inte ens sina livvakter på förhand vilken väg han tänkte följa. Man behöver inte vara alltför skarpsinnig för att gissa att han vidtog dessa åtgärder för att lura de fiender som eventuellt planerade att ta hans liv. Vad själva Kreml beträffar, släpptes ingen in där på den tiden. Den byggnad där biografen var belägen var låst för alla utom för dem som kom med Stalin.

Varje gång vi kom till datjan brukade vi viskande konstatera för varandra att där nu återigen fanns fler lås än förra gången vi hade varit där. Porten var stängd med alla upptänkliga slag av regler och bommar, och en barrikad hade också satts upp. Dessutom fanns det två murar kring datjan, och mellan murarna löpte vakthundar. Ett elektriskt alarmsystem och allehanda andra inrättningar för säkerhetens främjande installerades. På sätt och vis var allt detta fullt försvarligt. I betraktande av den ställning Stalin innehade, var han ett begärligt mål för alla sovjetregimens fiender. Det var ingenting att skämta om, och de försiktighetsåtgärder han vidtog verkade att vara på sin plats — även om det skulle ha varit farligt för någon av oss att följa hans exempel.

När vi kom till datjan, fortsatte ”sessionen”, om man kan kalla det en session. Detta system att arbeta, om man kan kalla det att arbeta, pågick från tiden närmast efter kriget ända till Stalins död. Varken centralkommittén eller politbyrån eller presidiebyrån arbetade regelbundet. Men Stalins regelbundna sessioner med den inre kretsen fortsatte med precisionen hos ett urverk. Om han inte sammankallade oss på två eller tre dagar, fick vi genast för oss att någonting hade hänt honom, att han hade insjuknat.

Han led oerhört av att vara ensam. Han hade ett starkt behov av att hela tiden ha människor

omkring sig. När han vaknade på morgonen tog han genast kontakt med oss och uppmanade oss antingen att komma till biografen eller också inledde han ett samtal som kunde ha klarats av på två minuter men som drogs ut så att vi skulle stanna längre hos honom. Det var för oss ett föga givande tidsfördriv. Det är visserligen sant att det ibland hände att frågor som rörde stat och parti avgjordes, men med sådant tillbragte vi endast en bråkdel av tiden. Huvudsaken var att få Stalins tid att gå så att han inte led av ensamheten. Ensamheten verkade deprimerande på honom, och han fruktade den.

Men han hade också annat som han fruktade utom ensamheten och möjligheten att hamna i ett bakhåll som hans fiender hade lagt ut på vägen till datjan. När vi åt middag hos Stalin rörde han inte vid en endaste rätt, en endaste flaska utan att någon annan först hade smakat på den. Detta visar hur långt det hade gått med honom. Han litade inte ens på dem som tjänade honom, människor som i många år hade varit anställda hos honom och som utan minsta tvivel var honom trogna. Han litade över huvud taget på ingen. När vi var bjudna på middag till Stalin fick vi alltid hans favoriträtter, och kökspersonalen tillredde dem mycket väl. De var delikata. Men vi måste äta enligt följande rutin:

Låt oss säga att Stalin ville ha något att äta. Då blev var och en anvisad en rätt som han skulle smaka på innan Stalin vågade sig på den.

”Titta, Nikita, här har vi gåschrås. Har ni smakat på det än?”

”Å, det har jag faktiskt glömt.” Jag kunde se att han gärna ville ha lite själv men att han var rädd. Då smakade jag på gåschråset, och först då tordes han själv äta av det.

Sedan sade han: ”Titta! Här har vi lite sill!” Han var mycket förtjust i sill. Han fick alltid sin sill serverad osaltad, och alla vi andra saltade efter egen smak. Jag smakade på Stalins sill, och när jag hade gjort det, åt också han av den. Och på samma sätt förfors det med alla rätterna. Varje rätt hade sin egen utsedde avsmakare som fick ta reda på om den var förgiftad eller inte.

Berija var den ende som inte behövde fungera som avsmakare vid Stalins bord. Han var undantagen därför att han aldrig åt av samma rätter som serverades åt oss andra. Till och med när vi åt middag hos Stalin, lät Berija alltid hämta sin egen måltid från sin datja. Stalins gamla hushållerska Matrjona Petrovna brukade servera Berija och säga med sin tjocka nasala röst: ”Så där ja, kamrat Berija, här har ni ert gräs.” Och då skrattade vi alla gott. Berija åt faktiskt bara grönsaker, som de gör i Centralasien, och ibland stoppade han dem i munnen med fingrarna. Ibland använde han också gaffel, men oftast åt han med fingrarna.

Dessa middagar var förfärliga. Vi kom hem från dem tidigt på morgonen, nätt och jämnt i tid till frukosten, och sedan skulle vi gå till vårt arbete. På dagen försökte jag vanligen få mig en lur under lunchtimmen,

därför att det alltid förelåg den möjligheten att om man inte tog sig denna lur och Stalin bjöd en till middagen, kunde man bli sömning vid bordet, och de som blev sömniga vid Stalins middagsbord kunde det sluta illa för. Ofta förekom det också häftiga dryckeslag. Jag minns att Berija, Malenkov och Mikojan måste be tjänsteflickorna servera dem färgat vatten i stället för vin därför att de inte tålde lika mycket som Stalin.

Detta överdrivna drickande vid Stalins bord hade börjat redan före kriget. Före sin död hade Sjtjerbakov och Zjdanov varit två av de värsta syndarna i detta beklagliga avseende — och två av de första offer som dryckenskapen skördade bland oss. En gång gick Sjtjerbakov till och med så långt att han avslöjade Berijas, Malenkovs och Mikojans överenskommelse med tjänsteflickorna om att bli serverade färgat vatten i stället för vin. När Stalin förstod att han hade blivit förd bakom ljuset, blev han rasande och ställde till med ett våldsamt uppträdde. Vi var alla förbittrade på Sjtjerbakov, men naturligtvis kunde vi inte säga något om saken. Sjtjerbakov slutade med att suppa ihjäl sig — och han drack inte så mycket för att han kände

behov av sprit som för att det behagade Stalin att se hur de människor han hade omkring sig drack sig själva under bordet. Eller för att uttrycka sig mera allmänt, skulle jag säga att det roade Stalin att se människorna i sin omgivning hamna i pinsamma och till och med förnedrande situationer. Av någon anledning fann han det alltid roande att förödmjuka andra. Jag minns en gång då Stalin tvingade mig att dansa "gopak" (en ukrainsk folkdans) inför några höga partifunktionärer. Jag måste sätta mig på huk och sparka ut med benen, vilket inte var så lätt för mig. Men jag gjorde det och försökte hela tiden se nöjd och belåten ut. Eller, som jag senare sade till Anastasij Ivanovitj Mikojan: "När Stalin befäller en att dansa, ja, då dansar en vis man."

Under dessa oändliga, kvalfulla middagar, brukade Stalin undfägna oss med historier. Jag glömmer aldrig hur han beskrev sin första förvisning. Skildringen bidrog till att förklara varför han drack så mycket. Han skickades någonstans till guvernementet Vologda. Många som dömdes både för politiska och kriminalbrott skickades dit. Stalin brukade säga: "Det fanns några sympatiska typer bland de vanliga brottslingarna under min första förvisning. Jag umgicks för det mesta med dem. Jag minns att vi brukade stanna vid krogarna i staden. Vi tog reda på om det fanns någon bland oss som hade en rubel eller två, sedan höll vi upp pengarna mot fönstret, beställde någonting och drack upp varenda kopek vi hade. En dag var det jag som bjöd, nästa dag betalade någon annan, och så vidare, i tur och ordning. De här brottslingarna var trevliga kamrater, jordens salt. Men det fanns en massa råttor bland dem som var dömda för politiska brott. En gång organiserade de en kamratdomstol och ställde mig inför rätta för att jag hade druckit med de vanliga brottslingarna, vilket enligt deras åsikt var en grov förseelse."

Jag vet inte vad det var för ett straff som denna kamratdomstol utdömde åt Stalin. Ingen vågade någonsin fråga honom. Vi bara utbytte blickar. Men efteråt utväxlade vi anmärkningar som: "Där ser ni, redan i sin ungdom hade han en benägenhet att dricka för mycket. Det är förmodligen ärftligt." Stalin berättade också historier om sin far. Han sade att fadern var en enkel skomakare och att han drack en hel del. Han brukade säga att fadern drack så mycket att han måste sälja sitt bälte för att få pengar till sprit, och en georgier måste vara verkligen illa ute innan han säljer sitt bälte. "Min far sålde sitt bälte flera gånger", sade Stalin, "och medan jag fortfarande låg i vaggan, brukade han doppa fingret i ett glas med vin och låta mig suga på det. Han lärde mig att dricka medan jag ännu låg i vaggan!"

Jag vet inte vad det står skrivet i Stalins biografi om hans far, men under det tidigaste skedet av min karriär, gick det ett rykte att fadern inte alls hade varit arbetare och simpel skomakare, utan att han hade haft en verkstad med minst tio anställda. För den tidens förhållanden var det ett betydande företag. Om en sådan omständighet hade kommit i dagen under de stora utrensningarna i samband med någon annan än Stalin, skulle denna person ha blivit utsatt för ett förhör som kom benen att rassla i kroppen på honom. Efter revolutionen blev det mycket noga med ens sociala bakgrund. Om det visade sig att man inte härstammade från en arbetarfamilj, betraktades man som en andra klassens medborgare. Det var inte så svårt att förstå denna inställning. Arbetarklassen är den mest revolutionära och mest stabila klassen i samhället. Den har under hela historien burit hela tyngden av de andra klasserna på sina axlar. Därför har människornas inställning till alla andra klasser än proletariatet alltid varit försiktig och kritisk.

Här har vi ett annat exempel på de historier som Stalin brukade berätta:

"En vinter gick jag på jakt. Jag tog min bössa och gick på skidor över Jenisej-floden. Jag åkte ungefär tolv verst. Jag såg några raphöns som satt i ett träd. För att säga sanningen hade jag först inte klart för mig att det var raphöns. Jag hade visserligen tidigare jagat raphöns, men jag hade den uppfattningen att de var fältfåglar och att de brukade hålla sig till gräsmarker. Men så länge man lever får man lära. Jag kom närmare och började skjuta. Jag hade tjugofyra patroner och där fanns tjugofyra raphönsor. Jag dödade tolv av dem, och de övriga satt

fortfarande kvar. Så jag beslöt att åka tillbaka för att hämta mera patroner. Jag åkte tillbaka, fick tag i några patroner och återvände.” När han hade kommit så långt väntade vi på fortsättningen. ”Jag kom fram, och de satt fortfarande där.”

Jag avbröt honom och frågade: ”Vad menar ni med att de fortfarande satt kvar där?”

”Just det”, sade han, ”de satt fortfarande kvar där.” Berija uppmanade honom att fortsätta med historien. ”Jag dödade de återstående tolv raphönorna, tog en snörstump, band fast dem med den, band fast snöret i mitt bälte och släpade hem dem efter mig.”

Efter middagen, medan vi tvättade oss innan vi åkte hem, höll vi bokstavligen på att spricka av förakt i badrummet. Han skulle alltså ha åkt skidor tolv verst en vinterdag, skjutit tolv raphöns, åkt fram och tillbaka ytterligare tolv verst, skjutit tolv raphöns till, och åkt hem — ytterligare tolv verst, eller med andra ord sammanlagt fyrtioåtta verst på skidor! ”Hör ni”, sade Berija, ”hur skulle en man från Kaukasien som aldrig har haft mycket tillfälle att gå på skidor klara en sådan sträcka? Han ljuger!”

Naturligtvis ljög han. Det fanns ingen bland oss som betvivlade det. Det är svårt att säga varför Stalin ansåg att han måste ljuga. Jag vet inte vad det var som drev honom till det. Det måste ha varit ett inre tvång av något slag. Den här historien var emellertid en underhållande lögn, och det skadade ingen, men han ljög ofta under långt allvarigare samtal. Och vad beträffar hans skryt om sin skicklighet med bössan — jag hade till och med sett med mina egna ögon att Stalin inte kunde skjuta alls, långt mindre plocka ner tjugofyra raphönor med tjugofyra skott. En gång när vi åt middag i datjan, tog han en bössa och gick ut för att köra bort några sparvar. Det enda han lyckades göra var att sära en av tjekisterna i sin livvakt. En annan gång fumlade han med en bössa, och skottet gick av, och det var på ett hår när att han hade dödat Mikojan. Stalin satt bredvid Mikojan. Skottet tog i marken och gruset sprutade över bordet och över Mikojan. Ingen sade ett ord men alla var dödsförskräckta.

Om det fanns någonting värre än middagarna hos Stalin, så var det att fara på semester med honom. Att äta middag med honom eller att fara på semester med honom var naturligtvis en stor ära. Men det var också en oerhörd fysisk ansträngning. Om folk bara fattade vilken prövning det var, hur mycket obehagligheter man fick lov att svälja för att bevara de goda relationerna till honom! Utåt måste man alltid låtsas stå på den allra vänskapligaste fot med honom. Den uppoffringen måste man göra. Men om man stod ut med denna prövning hade det också sina fördelar och goda sidor. Det pågick alltid samtal av vilka man kunde ha nytta och dra slutsatser som man med fördel kunde utnyttja för sina egna ändamål.

Efter att jag hade börjat arbeta i Moskva inbjöd Stalin mig ofta att följa med när han for till Kaukasus på semester. Dessa ständigt återkommande inbjudningar berodde alla på hans paniska skräck för att vara ensam. Stalin måste ha tyckt speciellt bra om mig, ty när han hade beslutat sig för att ta semester ringde han ofta till mig och sade: ”Nu tycker jag att vi far söder ut. Ni är nog också i behov av lite semester.”

”Fint”, svarade jag, ”jag ska med största nöje följa med.” Jag skulle givetvis mycket hellre ha låtit bli, men det var fullständigt otänkbart att säga något sådant. Jag följde alltid med och bar tåligt mitt lidande. En gång var jag en hel månad på semester med honom. Han inkvarterade mig i rummet bredvid sitt eget. Det var rena tortyren. Jag måste tillbringa hela min tid med honom, sittande vid de ändlösa måltiderna. Och alltid när jag uppoffrade mig brukade Berija uppmuntra mig med att säga: ”Tänk på saken så här: någon måste i alla fall lida; det kan lika bra vara jag.”

Stalin tillbragte ofta sina semestrar i Sotji, och för gammal vänskaps skull lät han ofta Vorosjilov komma dit. En gång i tiden, när Vorosjilov fortfarande var folkkommissarie för försvaret och Stalin ännu lät nådens sol lysa över honom, hade han byggt sig en stor och prålig datja med palatset i Livadia på Jalta som förebild.

En gång var jag ensam på semester i Sotji och Mikojan var någon annanstans — i Suchumi, tror jag. Stalin ringde till oss från sin rekreationsort i Borzjomi. Han kallade till sig alla som semestrade i Kaukasien, och dessutom Berija, som just då arbetade i Moskva. Vi samlades alla i Borzjomi. Huset var stort men bristfälligt utrustat. Det hade tidigare varit museum, så där fanns inga sovrum, och vi brukade sova allesammans tätt sammanträngda. Det var förfärligt. Vi var beroende av Stalin i allt. Vi var vana vid en helt annorlunda tidtabell än hans. Vi steg upp på mornarna och tog oss en promenad, och när vi kom tillbaka, låg Stalin fortfarande och sov. Sedan steg han upp, och då först började dagen officiellt.

En dag kallade Stalin oss till sig och sade: ”Rakosi [den ungerske kommunistiske diktatorn] har kommit för att fira semester i Kaukasus. Han ringde och bad om min tillåtelse.” Vad hade vi med den saken att göra? Det var inte första gången som Rakosi hade kommit till Kaukasus för att vila. Men vi stod tysta. ”Bäst att någon av er ringer till Rakosi och ber honom komma hit.” Någon gick och ringde till Rakosi. Sedan sade Stalin: ”Hur kan Rakosi alltid veta när jag befinner mig i Kaukasus? Uppenbarligen har han en underrättelsetjänst av något slag som informerar honom. Det borde han avskräckas från.” Rakosi hade alltså hamnat på de misstänkta lista! Han var tydligen också en agent av något slag! I själva verket var det inte alls så märkvärdigt att Rakosi fick reda på att Stalin var i Kaukasus. Han ringde helt enkelt till centralkommitténs sekretariat och fick veta att Stalin semestrade i Kaukasus. Det var allt han behövde göra, och det var förmodligen också vad han gjorde.

När Rakosi kom till Stalins hus deltog han tillsammans med oss i middagarna och likaså i våra dryckeslag. En gång, när Rakosi själv hade fått sig lite för mycket till bästa, sade han: ”Nej men titta, vad är det egentligen som försiggår här? Titta på alla de här fyllbultarna!” Rakosi hörde till dem som sade rent ut vad han tyckte. Vi visste att han hade rätt, men vi hade alla hittat på något rättfärdigande för vårt uppförande. Ingen av oss ville leva ett sådant här liv. Vi var alla offer för Stalins vilja. Men inte desto mindre blev vi sårade över Rakosis påpekande.

Berija berättade för Stalin att Rakosi hade kallat oss en hop fyllbultar. ”Så, så”, sade Stalin, ”den saken får vi väl ordna.” Samma kväll när vi satte oss vid middagsbordet, började Stalin pumpa dryckesvaror i Rakosi. Han pumpade i honom två eller tre flaskor champagne och jag vet inte hur mycket vin. Jag var rädd för att Rakosi inte skulle klara det och att han skulle dricka sig själv till döds. Men på något vis släpade han sig fram. Följande morgon reste han. Stalin var på gott humör och skämtade: ”Ser ni nu i vilket tillstånd jag fick honom?”

Stalin stannade där en tid, och Mikojan och jag hölls kvar där ännu några dagar för att hålla honom sällskap. Till slut lyckades vi fly och återvände till våra egna semesterhem.

När Stalin var i Kaukasus brukade han ha boende gäster från Georgien, för det mesta gamla män som han hade känt i sin barndom. Jag minns att det fanns en gammal järnvägare som Stalin var speciellt förtjust i. Av allt att döma var han en bra och hederlig människa. Han var kommunist. Han berättade för Stalin om hur illa det stod till bland ungdomen i Georgien. När de unga männen hade avslutat sin utbildning var det omöjligt för dem att finna lämpliga arbeten i Georgien, men de ville inte lämna sina hemtrakter. Följden var att de helt enkelt strövade omkring sysslolösa, eller också slog de sig på svartabörshandel. Alla som hade haft något att göra med Georgien visste allting om detta, men för Stalin var det nyheter — dåliga nyheter. Senare sade han till mig: ”Vet ni vad som nu försiggår i Georgien? Antingen slår de unga männen dank eller också sysslar de med svartabörsaffärer! Det är ju motbjudande!”

Berija var den som hade den högsta makten i Georgien. Han hade i många år varit den georgiska centralkommitténs sekreterare, och han var den ende som informerade Stalin om den republik där Stalin själv var född. Berija hade mycket effektivt sett till att Stalin inte fick några nyheter om den verkliga situationen i Georgien, men nu hade vissa informationer sipprat igenom, och de underblåste Stalins vrede. Det är inte fråga om att det inte skulle ha

funnits många brister och ofullkomligheter som måste bekämpas i Georgien, men under inga omständigheter skulle jag tillskriva dem fel i nationalkaraktern hos georgierna själva. Nej, problemen var ett resultat av själva levnadsförhållandena i Georgien. Georgien är Sovjetunionens hörn av paradiset. Klimatet där är varmt, idealiskt för att odla citrusfrukter och vindruvor. Där finns också många tjugusende mänskliga egenskaper. Naturligtvis är det svårt för en georgier som inte har sett mycket av världen att lämna sin hemtrakt, och där finns många frestelser för jobbare. De laster som är så smittsamma bland de ombytliga elementen i Georgien, skulle finnas hos varje nationalitetsgrupp som lever under motsvarande förhållanden. Jag hör alltid mina väktare beklaga sig: ”Här finns georgier överallt, och de bedriver svartabörsaffärer vart man än går.” Jag förklarar alltid för dem att om ryssarna bodde i Georgien, skulle de göra precis samma sak.

Jag minns att när jag hade tillhört ledarskapet några år, började georgierna göra svartabörsaffärer med lagerblad. Jag uppmanade V. P. Mzjavanadze [Chrusjtjovs egen georgiske partihövding] och ledarna nere på Krim att se till att lagerträden endast odlades på de statliga jorbruken. Jag har nu hört att det inte längre förekommer någon svartabörshandel med lagerblad.

Naturligtvis existerar det alltid en frestelse att försöka förtjäna en extra slant. Det är grundorsaken till svartabörshandelns förekomst. Det är inte en fråga om nationalitet, det är en fråga om livsbetingelser. Om georgierna bedriver svartabörshandel med grönsaker, borde staten börja odla dessa grönsaker i drivhus och bänkar, så att det inte längre skulle löna sig för svartabörshajarna att transportera dessa produkter från Georgien och sälja dem i Moskva. De blir billigare om de produceras av statliga företag. Och så snart den illegala handeln på detta sätt har gjorts olönsam, kommer det att förädla hela den georgiska nationen, och georgierna kommer inte längre att ha dåligt rykte i Moskva som svartabörshandlare. Men Stalin kom aldrig på en så förnuftig och konstruktiv lösning. Han ansåg att det enda sättet att komma till rätta med svartabörspörelsen i Georgien var med administrativa åtgärder, och detta innebar att arresteras och förvisa folk.

Fruktan och intriger i den inre kretsen

Här ger oss Chrusjtjov flera exempel på Stalins förföljelsemått och hämndlystnad; några av dessa är hämtade från krigsåren, då Stalin annars skenbart framstod som den orubblige överbefälhavaren med det orörliga ansiktet. Vad som dock saknas i detta kapitel och som i hela detta verk blott glimtvis kommer till synes är en beskrivning av de egenskaper som gjorde det möjligt för Stalin att inför Churchill och Roosevelt inte bara stå på sig utan också att i detalj och med goda argument diskutera med dem. Kanske är Molotov den ende som skulle kunna uttala sig sakkunnigt om dessa saker. Detta kapitel ger också avslöjande glimtar av det slags intriger som Stalins ”närmaste medarbetare” hela tiden i hemlighet bedrev — vilket allt här relateras främst för att skada Berija. Anekdoten om den georgiska kocken skänker ett komiskt avbrott av stort värde.

Jag minns en episod som jag sent kommer att glömma och som inträffade när Stalin tillbragte sin semester i Afon. Det måste ha varit 1951, ty 1952 reste han inte någonstans på semester. Och när Stalin inte for på semester, gjorde ingen annan det heller. Medan Stalin var i Afon kallade han mig till sig från Sotji och Anastasij Ivanovitj Mikojan från Suchumi. En dag tog Mikojan och jag en promenad på Stalins tomt och Stalin kom ut och satte sig på verandan. Han tycktes inte lägga märke till Mikojan och mig. ”Jag är slut”, sade han till ingen särskild. ”Jag litar inte på någon, inte ens på mig själv.”

Det var en skakande bekännelse. Vi hade redan länge sett vilken stark misstro han hyste till människorna, men nu erkände han det själv, och dessutom så kategoriskt. Kan ni föreställa er att ett sådant uttalande kommer från en man som bestämmer över sitt lands öden och som har

stort inflytande på världen? Det är en sak att inte lita på människor. Det var hans fulla rätt, även om hans extremt utvecklade misstro visade att han drogs med allvarliga psykologiska problem. Men saken kommer i ett annat ljus när en man av tvång drivs att likvidera alla som han inte litar på.

Alla vi som omgav Stalin tillhörde endast temporärt den innersta kretsen. Så länge han till en viss grad litade på oss, fick vi fortsätta att leva och arbeta. Men i samma ögonblick Stalin inte längre litade på oss, började han noga undersöka oss, tills hans misstroendes bågare började rinna över. Och då var det ens tur att följa dem som inte längre fanns bland de levandes antal. Det var så situationen såg ut för alla de människor som arbetade tillsammans med honom och kämpade sida vid sida med honom i partiets led och för partiets sak. Många av dessa människor, Stalins mest hängivna vapenbröder, likviderades. Kamenjev och Zinovjev är typiska exempel på vad jag nu menar. Jag vet inte hurdana relationerna mellan Stalin och Trotskij var under den första tiden efter revolutionen. I det testamente som Lenin skrev strax före sin död, säger han att Trotskij aldrig hade varit marxist, medan däremot Stalin besatt de egenskaper som utmärker och som är nödvändiga för en verklig marxist.²⁹ Men Lenin sade också att Stalin var intolerant och hämndlysten. Stalins eget erkännande av detta i Afon 1951 gav oss en inblick bakom det förhänge som hade dolt några av orsakerna till den tragedi som utspelades under de år då han ledde partiet och landet. Och han satt vid makten länge, mycket, mycket länge.

Under den sista tiden före Stalins död, sammanträffade vi vanligen med honom i grupp — Berija, Malenkov, Bulganin och jag. Bulganin var inte alltid närvarande vid den inre kretsens middagar. För vart år som gick blev det allt tydligare att Stalin försvagades mentalt såväl som fysiskt. Detta framgick mycket tydligt av hans fördunklade förstånd och temporära minnesförluster. När han var frisk och nykter var han fortfarande en överväldigande ledare, men han deklinerade snabbt. Jag minns en gång när han vände sig till Bulganin och började säga någonting men inte kunde komma ihåg hans namn. Stalin stirrade stint på honom och sade: ”Ni där, vad heter ni egentligen?”

”Bulganin.”

”Javisst, Bulganin! Det var precis vad jag tänkte säga.” Stalin blev mycket nervös när sådant här hände. Han ville inte att någon annan skulle märka det. Men minnesfel inträffade allt oftare, och de gjorde honom fullständigt rasande.

Kaganovitj deltog i den inre kretsens möten ännu mera sällan än Bulganin, och Vorosjilov blev nästan aldrig inbjuden. Det hände emellertid ibland att Vorosjilov infann sig till våra sessioner objuden, och ibland ringde han till och med på förhand för att meddela att han tänkte komma. Men han hade knappast någonting att göra med beslutsfattandet. I tio år hade Stalin misstänkt Vorosjilov för att vara engelsk spion, vilket var den största enfald man kunde tänka sig.²⁹ Jag fattar inte hur långt man måste gå i sin misstro mot sina medmänniskor för att inbilla sig sådana vansinnigheter. Stalin hade arbetat och kämpat sida vid sida med Vorosjilov i många, många år. Vorosjilovs hederlighet i partiets ögon och i den arbetande klassens ögon kunde inte rimligtvis bli föremål för några misstankar. Det är en helt annan sak att bedöma det arbete han utförde som folkkommissarie för försvaret, en befattning i vilken han visade sig illa förberedd, slarvig och lat. Men han var utan minsta tvivel lojal och hederlig. Jag minns att Stalin en gång blev uppbragt mitt under en av våra sessioner och frågade: ”Hur kom det sig att Vorosjilov lyckades nästla sig in i byrån?”

²⁹ Det förefaller mycket osannolikt att Stalin redan 1943 skulle ha misstänkt sin gamle kumpan Vorosjilov för att vara engelsk spion, vad han än kan ha trott senare, när hans

²⁹ Trotskij hade faktiskt varit mensjevnik under många år innan han anslöt sig till bolsjevikerna. I sitt testamente, som Chrusjtjov här hänvisar till, säger Lenin inte att Trotskij aldrig hade varit marxist.

mentala krafter redan var i avtagande.

”Han har inte alls nästlat sig in”, svarade vi. ”Ni utsåg honom själv till denna befattning.” Senare diskuterade Berija, Malenkov och jag den här saken och ruskade på huvudet och undrade hur det kom sig att Stalin hade sagt någonting sådant.

Kaganovitj var inte lika tilldragande som människa som Vorosjilov, men när det gällde flit och energi var han som en virvelvind. Han arbetade så hårt han någonsin kunde. Han sparade aldrig sina krafter och räknade aldrig arbetstimmarna. Hela sin tid ägnade han partiet. Han var visserligen karriärist, men det är en annan sak. Jag talar nu om hans sätt att arbeta.

Jag minns att Stalin en gång i min närvaro började ge uttryck för sina misstankar mot Molotov. Vi var någonstans nere i söder — i Afon, skulle jag tro — när Stalin plötsligt fick i sitt huvud att Molotov var den amerikanska imperialismens agent. Och vad hade han för bevis för denna anklagelse? Det framgick att Molotov under sin vistelse i Amerika hade rest med tåg från Washington till New York. Stalin resonerade som så, att om Molotov reste med tåg, måste han ha haft sin egen privata järnvägsvagn. Och om han hade sin egen privata järnvägsvagn, varifrån fick han då pengar till att betala den? Följaktligen måste Molotov ha sålt sig åt amerikanerna. Vi förklarade för Stalin att Molotov omöjligt kunde ha ägt en järnvägsvagn medan han var utomlands. I Förenta staterna tillhör alla järnvägsvagnar privata järnvägsbolag. Inte desto mindre skickade Stalin ett telegram till Vysjinskij [chefsåklagare vid de offentliga rättegångarna på 1930-talet] som på den tiden arbetade i FN, och bad honom ta reda på så mycket som möjligt om Molotovs göranden och låtanden i Amerika. Hade Molotov en personlig järnvägsvagn i Förenta staterna? Naturligtvis svarade Vysjinskij genast att Molotov inte ägde, och inte kunde äga en järnvägsvagn. Jag tar upp det här intermezzot för att visa vilka kortslutningar som kunde förekomma i Stalins hjärna under de sista åren och hurdan stämningen var inom ledarskapet.

Som jag redan har beskrivit blev Molotov och Mikojan, som en följd av Stalins misstänksamhet, lagda på is efter den XIX:e partikongressen. Vi var alla mycket oroliga för vilket deras öde skulle bli. Vi förstod att Stalin hade gjort upp vissa planer mot dem när han inte gjorde dem till ledamöter av byrån. Efter kongressen inledde Stalin en isoleringspolitik mot Mikojan och Molotov. Personligen tog jag det mycket hårt att se dem avlägsnade från den inre kretsen. Jag hade stor aktning för dem båda. Jag ansåg att Molotov var mycket erfaren, i synnerhet i frågor som tangerade utrikespolitiken. Han talade ofta om utrikespolitiska frågor i min närvaro, och han uttryckte sig alltid kunnigt, logiskt och kraftfullt. Det var därför som jag var orolig för att hans avlägsnande skulle inverka ofördelaktigt på kvaliteten av ledarskapets arbete. Jag tyckte också om Anastasij Ivanovitj Mikojan. Jag satte värde också på hans omdömen om internationella frågor, speciellt frågor som hänförde sig till utrikeshandeln.

Efter den XIX:e partikongressen brukade Mikojan och Molotov, som de länge hade haft för sed, följa med när vi samlades hos Stalin. De ville inte besvara Stalin med att ringa och be om lov. De tog reda på om Stalin befann sig i Kreml eller i sin datja, och sedan uppenbarade de sig helt enkelt. De släpptes alltid in, men det var uppenbart att Stalin inte var så förtjust i att träffa dem. De försökte stå så nära Stalin de kunde därför att de ville rädda sig själva — det vill säga inte bara rädda sina befattningar inom partiet och ledarskapet. De ville förbli vid liv. De försökte återvinna Stalins förtroende. Jag förstod vilken fara de befann sig i och stod helt och hållet på deras sida.

Sedan sade Stalin en dag: ”Jag vill inte att de där två kommer hit längre.” Han gav sin personal order att inte meddela Molotov och Mikojan var han befann sig. När Molotov och Mikojan fick reda på detta hade de ett samtal med Berija, Malenkov och mig. Vi kom överens om att vi skulle försöka mjuka upp Stalins inställning till dem. Vi kom också överens om att underrätta dem när Stalin begav sig till datjan eller när han kom till biografen i Kreml så att

de kunde sammanträffa med oss där. Sedan följde en tid då Molotov och Mikojan ständigt uppenbarade sig när vi gick till biografen med Stalin. Stalin kollade saken med sin personal och fick veta att när Molotov och Mikojan ringde, fick de aldrig några uppgifter om var Stalin befann sig, precis som han hade beordrat. Då började Stalin iaktta våra manövrer och räknade ut att vi fungerade som Molotovs och Mikojans agenter. En dag ställde han till med ett upptråde. Han anklagade ingen av oss vid namn, men han tittade mest på Malenkov när han rasade: ”Tror ni inte att jag ser hur ni låter Molotov och Mikojan veta när vi går till biografen så att de kan uppenbara sig där? Det får bli ett slut på det här! Sluta upp med att tala om för dem var jag finns! Jag tolererar det inte!”

Vi förstod att det inte lönade sig att framhärda. Det skulle inte vara Molotov och Mikojan till någon nytta, och det kunde försämra vår egen ställning i Stalins ögon. Och det ville förstås ingen. Stalin var irriterad, och när det gick så långt, kunde man vänta sig att ens relationer med honom helt plötsligt tog en vändning till det sämre. Utan att ta upp frågan oss emellan, beslöt vi därför att vänta på den naturliga utvecklingen av denna situation. Jag är övertygad om att om Stalin inte hade dött så snart efter detta, skulle Molotov och Mikojan ha gått ett sorgligt och katastrofalt öde till mötes.

Jag vill också säga någonting om Berijas relationer med Stalin under den sista tiden av dennes liv. Under kriget hade Berija blivit fräckare än någonsin. När Stalin förlorade kontrollen över läget och till och med förlorade all sin viljekraft under den dystra period då vi retirerade för tyskarna, blev Berija hela partiets skräck. Hans växande inflytande var uppenbart för mig när jag såg de män som nu omgav Stalin. När jag återvände från fronten till Moskva under kriget, såg jag att Stalin var omgiven av georgier. Där fanns en kaukasisk kock som lagade sjasjlik åt Stalin. Han var utnämnd till generalmajor. För var gång jag kom till Moskva, såg jag att denne kock hade allt fler ordensband och medaljer, uppenbarligen som belöning för hans skicklighet i att laga sjasjlik. En gång kom Stalin på mig med att stirra på kockens band och medaljer, och han bligade på mig med rynkad panna. Han förstod vad jag tänkte, och jag visste vad han tänkte, men ingendera sade någonting. Alla tyckte att det var minst sagt förargelseväckande att se denne kock gå omkring där i sin uniform, översållad med dekorationer, men vi sade aldrig någonting om saken därför att det inte skulle ha varit till någon hjälp. Förutom denne generalmajor och kock fanns där också en annan georgier som hade till uppgift att anskaffa vin, fårkött till sjasjliken och andra matvaror till Stalins kök. Han befordrades till generallöjtnant under kriget. Och varje gång jag kom från fronten såg jag att han också hade blivit belönad med en eller två nya dekorationer under min bortovaro. Jag tror att alla var lika upprörda över detta tillvägagångssätt som jag. Jag minns att Stalin en gång gav mig en uppsträckning i närvaro av denne generallöjtnant som hade till uppgift att förse Stalins bord med läckerheter. Han hade supit sig full tillsammans med Stalin och oss andra. Den här figuren var inte i något avseende ett lämpligt sällskap för oss. Det var en sak att låta honom leverera olika slags matvaror och drycker till vårt bord men en helt annan sak att låta honom sätta sig och äta och dricka vid samma bord som vi. Ingen kände honom men ändå förutsattes det att vi skulle prata intimt och fritt i hans sällskap. Enligt vad jag förstår var det under kriget som Stalin började bli rubbad till förståndet.

Efter kriget blev Berija ledamot av politbyrån, och Stalin började bli orolig för hans växande inflytande. Ja, mer än så, Stalin började bli rädd för Berija. Jag visste ännu inte på den tiden vad det var som hade gett upphov till denna fruktan, men senare, när Berijas hela maskineri för att likvidera folk avslöjades, blev saken fullkomligt klar. De praktiska medlen för att förverkliga Stalins avsikter befann sig alla i händerna på Berija. Stalin förstod att om Berija kunde likvidera vem än Stalin pekade på, hade Berija också alla möjligheter att likvidera någon efter sitt eget val, och på sitt eget initiativ. Och Stalin fruktade att han själv skulle bli den förste som Berija valde. Naturligtvis talade Stalin aldrig med någon om detta, men jag hade det ändå på känn. Första gången jag fick klart för mig intensiteten i Stalins fruktan var

en dag efter kriget då jag var på middag hos Stalin. Plötsligt såg sig Stalin omkring på de personer som passade upp på honom och frågade bistert: ”Varför är jag omgiven av georgier?”

Berija var genast på sin vakt och svarade: ”Kamrat Stalin, dessa människor är era trogna tjänare, de är er alla djupt tillgivna.”

Stalin brusade upp. ”Betyder det att ryssarna inte skulle vara trogna? Betyder det att ryssarna inte är mig tillgivna?”

”Nej”, svarade Berija, ”det har jag inte sagt. Men alla de människor som har valts ut hit är lojala tjänare.”

”Jag behöver inte deras lojalitet!” skrek Stalin. ”Se till att de här människorna kommer ut härifrån!” Georgierna — bland dem också sjasjlikkocken och generallöjtnanten som stod för livsmedelsanskaffningen — kastades genast ut och Berija smög sig ur rummet som en piskad hund.

Så snart Stalin hade gjort sig av med allt sitt georgiska tjänstefolk och ersatt dem med ryssar, trodde han av allt att döma att han för Berija hade stängt tillträdet till sitt kök genom sin nya tjänarstab. Men Stalin började vid det här laget bli gammal, och han hade inte klart för sig hur mäktig Berija i själva verket fortfarande var. Så rapporterade till exempel ministern för statssäkerheten, Abakumov, för Stalin först sedan Berija själv hade rapporterat för Stalin och fått hans instruktioner. Men, som jag redan har sagt, Stalin började bli gammal, och han fattade inte vad som hände. Han tyckte sig i Abakumov ha funnit en begåvad ung man som plikttroget utförde hans order, men i själva verket rapporterade Abakumov för Stalin endast vad Berija hade sagt honom att Stalin ville höra. Dessutom hade Berija i själva verket fortfarande kontrollen över Stalins närmaste omgivning, också sedan den georgiska serveringspersonalen var utkastad. Berija hade arbetat länge inom tjekan, och alla tjekister var välkända för honom. De försökte alla ställa sig in hos Berija, och det var inte svårt för honom att använda dessa människor för sina personliga syften. Därför kunde Stalin inte ens lita på sitt ryska tjänstefolk, lika litet som på sin tjekistiska livvakt.

Min uppfattning att Stalin var rädd för Berija bekräftades när Stalin kokade ihop den mingreliska affären. Jag är absolut övertygad om att ”konspirations-anklagelsen” var helt och hållet uppdiaktad och att den gjordes för att göra sig av med Berija, som själv var mingrel. Stalin utfärdade ett dekret i vilket han konstaterade att mingrelerna hade förbindelser med turkarna, och att en del av dem var politiskt orienterade mot Turkiet. Naturligtvis var detta påstående rena vanvettet. Men till följd av att Stalin var gammal och sjuk var han inte konsekvent när det gällde att genomföra planerna. Berija lyckades vända hela historien till sin fördel och installerade sig skickligt som Stalins skarprättare. Ingen av oss andra skulle ha vågat blanda sig i en fråga som rörde sovjetrepubliken Georgien. Berija gav sig själv i uppdrag att fara till Georgien för att sköta om bestraffningen av mingrelerna, de inbillade fienderna. Dessa stackars satar leddes till slaktbänken som en fårscock.³⁰ Allt detta lämnade hos oss en bitter eftersmak. Det övertygade mig personligen om att endast om ett ledarskap står under allmänhetens kontroll, kan man hindra det från att begå handlingar som är oförenliga med vår socialistiska doktrin och skadliga för vår socialistiska livsföring.

Berija blev allt arrogantare. Han kunde ibland vid middagen framföra sina åsikter om någon fråga — det förvånade mig att Stalin tillät det — och om Stalin sedan anmälde en avvikande mening, slog Berija ner på någon annan som senare under måltiden framförde liknande

³⁰ I det hemliga talet antydde Chrusjtjov att den mingreliska affären — nämligen krossandet av en föregiven nationalistisk konspiration i Georgien — var iscensatt av Berija. I själva verket var det, som han här antyder, en del av en komplott för att misskreditera Berija. Den konstruerades på Stalins uppdrag av Chrusjtjovs egen bundsförvant, S. D. Ignatjev, samme man som så skickligt iscensatte läkarkonspirationen.

synpunkter. ”Jag har ju redan sagt er”, sade Berija, ”att vi inte behöver ta upp den här frågan.” Och till detta sade Stalin ingenting trots att han med sina egna öron hade hört att det var Berija själv som först hade tagit upp frågan.

Berija var arrogant i alla avseenden. Ingenting kunde beslutas utan honom. Man kunde inte ens avlägga rapport för Stalin utan att på förhand ha inhämtat Berijas godkännande. Om man avlade rapport för Stalin medan Berija var närvarande, och om man inte hade kommit överens om saken med honom på förhand, kunde man vara säker på att han såg till att Stalin fick en dålig uppfattning om rapporten genom alla slags frågor och motsägelser. Allt detta för att konsolidera sin egen ställning.

Under den första tiden efter kriget började Malenkov också konsolidera sina positioner, även om hans ställning temporärt försämrades vid ett tillfälle. Det gick till och med en gång så långt att Stalin avskedade Malenkov från centralkommitténs sekretariat och skickade honom till Centralasien. Berija gav Malenkov en hjälpande hand och ordnade så att han flyttades tillbaka till Moskva. Från och med den stunden tycktes Berija och Malenkov vara oskiljaktiga vänner. Stalin brukade skämta om dem vid middagsbordet och kallade dem ”de två kanaljerna”. Jag iakttog med stort intresse hur ”vänskapen” mellan de två kanaljerna utvecklades. Jag kunde se att Berija varken tyckte om eller respekterade Malenkov men att han helt enkelt utnyttjade honom för sina egna politiska syften. Berija sade en gång till mig ungefär som följer:

”Hör ni, jag skulle vilja säga några ord om den här ryggradslöse figuren Malenkov. Han kommer att sluka en om man inte håller honom kort. Men han är ryss och mycket användbar. Det kan hända att man får nytta av honom.” Det här om att ”ha nytta av honom” var nyckeln till Berijas vänskap med Malenkov.³¹

Jag hade haft ett vänskapligt förhållande till Malenkov alltsedan vi samarbetade i partiorganisationen i Moskva före kriget. Vi tillbragte ofta dagarna tillsammans. Våra datjor ute på landet låg nära varandra. Därför förekom det aldrig några verkliga sammanstötningar mellan mig och Malenkov, trots att Malenkov under kriget visade en viss nedlåtenhet mot mig, i synnerhet när Stalin visade sitt missnöje med mig.

En gång gästade Malenkov och jag tillsammans Stalins semesterhem i Sotji. Jag hade kommit dit från Kiev, och Malenkov från Moskva. Vi tog oss en promenad tillsammans, och jag sade till honom: ”Det förvånar mig att ni inte inser Berijas verkliga inställning till er. Fattar ni inte vart han vill komma?” Malenkov svarade inte. ”Tror ni att han respekterar er? Jag tror att han gör narr av er.”

Till slut svarade Malenkov: ”Javisst, naturligtvis, det förstår jag mycket väl. Men vad kan jag göra?”

”Vad ni kan göra? Jag ville bara att ni skulle förstå. Det är sant, än så länge kan ni inte göra någonting. Men den tiden kommer.”

Själv blev jag också allt oroligare. Stalin hade kommit till en ålder som ställde oss andra i en mycket svår situation. Långt ifrån att se fram mot Stalins död, var det snarare så att jag fruktade den stunden. Jag var rädd för konsekvenserna. Hur skulle det gå med landet? Även om jag redan hade börjat hysa mina tvivel beträffande kampanjen mot folkfienderna, hade jag fortfarande förtroende för Stalin. Jag antog att även om det kanske hade förekommit vissa överdrifter, hade det hela ändå skötts som det bäst borde skötas. Och jag inte bara vägrade att

³¹ Under hela sin skildring avfärdar Chrusjtjov så framgångsrikt Malenkov som en karaktärlös intrigör att man måste anstränga sig för att minnas att samme ”getabock” så när hade lyckats avpolettera Chrusjtjov 1957. Intrigör var han för visso, men han var också ytterst habil, hänsynslös och hårdför. Dessutom hade han fått en god uppfostran, han var en kultiverad människa, och hade kanske en benägenhet att se ner på Chrusjtjov. (Se bilaga 3.)

fördöma Stalin, jag beundrade honom för hans mod att rensa partiet från opålitliga element och sålunda ena det. I slutet av 1940-talet var jag redan övertygad om att om Stalin dog, måste vi göra allt som stod i vår makt för att förhindra att Berija fick en ledande ställning inom partiet. Om han fick det, skulle det betyda slutet för partiet. Jag föreställde mig till och med att en framgång för Berija skulle betyda ett sammanbrott för revolutionen. Det kunde betyda att alla revolutionens vinnningar gick förlorade. Jag gick till och med så långt att jag trodde att Berija skulle vända utvecklingen i landet från en socialistisk till en kapitalistisk kurs.

Under de sista åren av Stalins liv började Berija alltmera oförblommerat ge uttryck för sin brist på respekt för Stalin. Han brukade tala mera öppet med Malenkov än med mig, men ofta talade han också i min närvaro respektlöst, till och med förolämpande om Stalin. Detta sårade mig alltid och kom mig att ställa mig på min vakt. Framför allt kom det mig att ställa mig på min vakt. Som jag såg saken var Berijas brist på respekt för Stalin av allt att döma en provokation avsedd att locka mig att fälla liknande anmärkningar eller att helt enkelt instämma med honom, så att han sedan kunde gå till Stalin och brännmärka mig som antistalinist och folkfiende. Jag var emellertid väl förtrogen med Berijas förrådiska sätt, så jag nöjde mig med att lyssna utan att göra några kommentarer. Jag slöt aldrig öronen, men jag öppnade inte heller munnen. Inte desto mindre fortsatte Berija i samma anda, trots att jag omsorgsfullt undvek att uppmuntra honom. Han var övertygad om att ingenting hotade honom. Han visste att jag inte kunde uppträda som angivare. Jag visste också att han stod betydligt närmare Stalin än jag och att han hade råd att vara betydligt oförsiktigare. När Berija och Stalin grälade, kunde Berija alltid göra gällande att det var ett gräl mellan två älskande. När två georgier grälar, gör de det bara för att roa sig. Till slut kommer de ändå alltid överens.

Detta om Berijas försök till provokationer. I den konsten var han en mästare. Han var mycket skicklig i allt som var lumpet och förrådiskt. Därför var jag alltid på min vakt mot honom. Jag visste att han letade efter ett tillfälle att ange mig och göra sig av med mig. Han försökte också detta trick med Bulganin, men Bulganin visste lika väl som jag vart Berija ville komma. En sak är jag emellertid säker på: i Kaganovitjs närvaro vågade Berija aldrig säga något ofördelaktigt om Stalin. Berija inte bara misstrodde Kaganovitj — han hyste ett outsläcktligt hat till honom.

Sådant var det allmänna läget strax före Stalins död.

Stalins död

På morgonen den 4 mars 1953 meddelade all världens radiostationer att Stalin "under vistelse i sin Moskva-våning" hade drabbats av hjärnblödning. I själva verket vistades Stalin på sin datja, och detta bekräftas här av Chrusjtjov. Kommunikén åtföljdes av en vädjan från centralkommittén och ministerrådet till sovjetfolket att "i dessa orosfyllda dagar" mycket mer än någonsin tillförne skärpa sina känslor av "enighet, solidaritet, frimodighet och vaksamhet". Ryske ortodoxe patriarken samt överrabbinen utlyste särskilda gudstjänster. Två dagar senare omkring klockan 4 på morgonen utsändes ett av trumvirvlar föregånget meddelande: "Det hjärta som klappade i Lenins vapenbroder, i hans genius' och förkunnelses fanbärare, i Sovjetunionens kommunistpartis vise ledare och lärare, har upphört att slå."

Chrusjtjovs skildring av de makabra förhållanden som omgav Stalins död är i stort sett korrekt och bekräftas på det hela taget av Svetlana Allilujevas relation i "Tjugo brev till en vän". Bägge berättelserna innehåller något som den andra inte har; men det är intressant att se att de stämmer överens i vittnesbördet om Berijas nära nog otroliga beteende vid diktatorns dödsbädd. Chrusjtjov broderar ut sin fruktan för att Berija skulle överta statssäkerhetsdepartementet. Skälet härtill är att Berija visserligen mycket länge hade behärskat den hemliga polisen men sedan 1946 inte innehade någon officiell post som utåt angav detta. Som medlem av politbyrån ägde han en allmän kontroll över inrikes- och statssäkerhets-

departementen (MVD och MGB). Bägge dessa departement (motsvarande de äldre folkskommisariaten) leddes av Berijas protegéer, ända tills Chrusjtjovs vän Ignatiev 1951 gjordes till chef för MGB. Chrusjtjovs oro gällde utsikten till att Berija med sin stora falang av anhängare inom säkerhetstjänsten skulle kunna göra sig av med Ignatiev och återta kontrollen av MGB. Detta inträffade faktiskt. Men det nya läget blev inte långvarigt.

Stalin insjuknade i februari 1953. Malenkov, Berija, Bulganin och jag hade farit till datjan med honom på lördagskvällen efter att ha sett en film i Kreml. Som vanligt varade middagen till omkring fem eller sex på morgonen. Stalin var ganska berusad efter middagen och på mycket gott humör. Han visade inte minsta tecken till att lida av några fysiska besvär. När det till slut blev tid för oss att ta avsked, kom han med oss till vestibulen för att följa oss ut. Han skämtade högljutt, borrade lekfullt in fingret i magen på mig och kallade mig "Nikita" med ukrainsk accent, som han alltid gjorde när han var på gott humör. Efter denna session begav vi oss alltså väl till mods hem, eftersom ingenting ledsamt hade inträffat vid middagen. Middagarna hos Stalin slutade inte alltid i lika angenäm stämning.

Följande dag, som var en söndag, skulle ju vara ledig, men jag var säker på att Stalin skulle kalla oss till ett möte av något slag. På söndagskvällen uppsköt jag följaktligen middagen hemma, eftersom jag väntade att han skulle ringa i vilket ögonblick som helst. Men till slut tröttnade jag på att vänta och fick mig någonting till livs. Efter middagen väntade jag fortfarande förgäves på telefonpåringningen. Jag kunde inte tro att en hel ledig dag skulle förflyta utan att Stalin kallade oss till sig. Men han ringde inte. Klockan var redan mycket när jag klädde av mig och kröp i säng.

Plötsligt ringde telefonen. Det var Malenkov som sade: "Hallå, tjeagossarna har nyss ringt från Stalins datja. De tror att något har hänt honom. Det är nog bäst att vi ger oss iväg dit. Jag har redan underrättat Berija och Bulganin. Bäst att ni startar nu genast."

Jag skickade genast efter min bil. Jag hade den med mig ute på datjan. Jag klädde mig hastigt och åkte till Stalin. Det tog mig en kvart att komma dit. När vi alla hade samlats stannade vi på vägen för att tala med de vakthavande officerarna innan vi gick in i Stalins rum. De förklarade varför de var oroliga. "Kamrat Stalin brukar nästan alltid kalla på någon och be om te eller något att äta vid elvatiden. Men i kväll har han inte gjort det." Tjekisterna sade att de hade skickat Matrjona Petrovna för att se hur det stod till med honom. Matrjona Petrovna var en gammal nucka som hade arbetat för Stalin i många år. Hon var inte särskilt klyftig, men hon var hederlig och Stalin mycket tillgiven. När Matrjona Petrovna hade sett sig omkring, kom hon tillbaka och meddelade tjekisterna att kamrat Stalin låg och sov på golvet i det stora rum där han vanligen sov. Uppenbarligen hade Stalin stigit upp ur sängen och fallit. Tjekisterna lyfte upp honom från golvet och lade honom på en soffa i den lilla angränsande matsalen.

När vi hade fått veta allt detta, kom vi till den slutsatsen att det inte var lämpligt att meddela någonting om att vi hade kommit så länge Stalin var i ett så föga presentabelt skick. Vi skildes och åkte hem igen. Senare samma natt ringde Malenkov på nytt. "Pojkarna har ringt från Stalins datja igen", sade han. "De säger att det definitivt är något på tok med honom. Matrjona Petrovna sa att han var djupt inslumrad när de skickade in henne för att ta sig en ny titt på honom, men att det inte var någon vanlig sömn. Det är nog bäst att vi åker ut igen."

Vi kom överens om att Malenkov skulle ringa till de andra medlemmarna av byrån, Vorosjilov och Kaganovitj, som inte hade deltagit i middagen kvällen förut, och som inte hade kommit till datjan första gången när Malenkov, Berija, Bulganin och jag åkte ut för att kontrollera läget. Vi såg också till att läkare blev tillkallade. Bland dem som beställdes dit minns jag professor Lukomskij. Sedan vi hade samlats vid de vakthavande officerarnas rum gick vi in i det rum där Stalin låg och sov på soffan. Vi bad läkarna göra vad de ansåg nödvändigt och ta reda på Stalins tillstånd. Professor Lukomskij närmade sig Stalin mycket

försiktigt. Jag förstod vad han tänkte. Darrande av nervositet rörde han vid Stalins hand som om den var ett glödande järn. ”Ni är ju läkare, inte sant?” sade Berija barskt. ”Sätt i gång och ta ett ordentligt grepp om hans hand.”

Professor Lukomskij sade att Stalins högra hand och vänstra ben var paralyserade. Han kunde inte ens tala. Hans tillstånd var allvarligt. De klädde av honom, bar in honom i det stora rummet där det var bättre och friskare luft, och lade honom på soffan där han vanligen sov.

Läkarna ordnade med ständig vakthållning vid sjukbädden. Vi ordnade egen vakthållning dygnet runt med ledamöterna av presidiets byrå, och de lade upp oss som följer: Berija och Malenkov utgjorde ett par, Kaganovitj och Vorosjilov ett annat och Bulganin och jag ett tredje. Det var uppenbart att det var Malenkov och Berija som bestämde hur vaktpassen skulle fördelas. De tog dagskiftet åt sig själva och gav nattsiftet åt Bulganin och mig. Jag medger att jag var mycket upprörd. Jag sörjde djupt över att vi skulle förlora Stalin.

Stalin var i mycket dålig kondition. Läkarna meddelade att det var osannolikt att han efter en sådan sjukdom någonsin kunde återvända till arbetet. Han kunde möjligen överleva, men han skulle aldrig återfå arbetsförmågan. De berättade vidare att sådana sjukdomar i allmänhet inte var långvariga och att de oftast slutade med döden.

Vi gjorde allt vad vi kunde för att få Stalin på fötter igen. Vi såg att han var medvetlös och följaktligen fullständigt omedveten om sitt eländiga tillstånd. Men när sedan läkarna höll på med att ta ett urinprov märkte jag att han försökte täcka över sig. Han måste ha känt obehag av att ligga utan täcke. En gång under dagen återfick han faktiskt medvetandet. Även om han fortfarande inte kunde tala, började hans ansikte röra sig. De hade givit honom soppa och sött te med sked. Han höjde vänstra handen och pekade på någonting på väggen. Hans läppar formades till någonting som påminde om ett småleende. Jag förstod vad han försökte säga och påkallade de andras uppmärksamhet. Jag förklarade för dem varför han pekade på väggen. Det hängde en bild på väggen, ett urklipp från tidskriften Ogonjok. Det var en reproduktion av en tavla som föreställde en liten flicka som matade ett lamm ur ett horn. Stalin blev ju också matad med sked och han försökte säga: ”Jag befinner mig nu i samma predikament som det där lammet som flickan matar ur hornet. Ni gör samma sak med mig, men med en sked.”

Sedan skakade han hand med oss, den ene efter den andre. Jag räckte honom handen, och han skakade den med sin vänstra hand, eftersom han inte kunde röra den högra. Genom dessa handskakningar förmedlade han sina känslor till oss.

Stalin hade knappast insjuknat förrän Berija började gå omkring och spy ut hat mot honom och håna honom. Det var helt enkelt outhärdligt att lyssna till Berija. Men det var intressant att konstatera att så snart Stalin visade tecken på att återfå medvetandet och hans ansikte rörde sig, vilket kom oss att tro att han kanske skulle hämta sig, föll Berija på knä, fattade Stalins hand och överhöljde den med kyssar. När Stalin på nytt förlorade medvetandet och slöt ögonen, reste sig Berija och spottade. Detta var den verkliga Berija — förrädisk till och med mot Stalin, som han låtsades beundra, ja, till och med dyrka, men som han inte desto mindre nu spottade på.

Bulganin och jag anlände en kväll för att överta nattpasset. Vi hade visserligen också varit där största delen av dagen. Vi måste hålla ett öga på läkarna medan de var där, och dessutom måste vi hålla vakt på natten. Jag var mera frispråkig med Bulganin än med de andra och anförtrorde honom till och med mina innersta tankar. ”Nikolaj Alexandrovitj”, sade jag nu. ”Stalin kommer aldrig att hämta sig från det här. Läkarna har redan sagt att det inte finns något hopp om livet. Fattar ni vilken situation vi kommer att befinna oss i när Stalin dör? Vet ni vilken befattning Berija kommer att reservera för sig själv?”

”Nej, vilken?”

”Han kommer att försöka göra sig till minister för statssäkerheten. Men vad som än händer

kan vi inte låta honom få den posten. Om han blir minister för statssäkerheten, är det detsamma som början till slutet för oss. Han kommer att ta den befattningen bara för att kunna göra sig av med oss, och det kommer han också att lyckas med om vi låter honom få sin vilja fram. Därför kan vi helt enkelt inte låta honom göra det, vad som än händer!”

Bulganin sade sig vara ense med mig, och vi började diskutera hur vi nu skulle lägga upp vår taktik. ”Jag ska tala med Malenkov”, sade jag. ”Jag tror att han kommer att se saken på samma sätt som vi. Han måste också inse att någonting måste göras. Om vi inte gör någonting, innebär det en katastrof för partiet. Det här är en fråga som rör något mycket mer än oss personligen, även om vi naturligtvis inte heller vill att Berija ska stöta dolken i ryggen på oss. Om Berija fick sin vilja fram, skulle han kunna vrida tillbaka klockan till 1937-1938 och han skulle till och med kunna åstadkomma än värre saker.”

Som jag redan har nämnt hade jag redan börjat hysa mina tvivel om Berija över huvud taget var en verklig kommunist. Jag hade börjat tänka på honom som en skum figur som hade nästlat sig in i partiet. Jag kom ihåg vad Grisja Kamenskij hade sagt om att Berija hade varit det brittiska kontraspionagens agent i Baku under de första revolutionsåren (se sid. 109). Berija var en ulv i fårakläder som hade innästlat sig i Stalins förtroende och med hjälp av bedrägeri och förräderi lyckats förskaffa sig en inflytelserik post.

Bulganin delade i alla avseenden mina synpunkter. Vår vakt tog slut och jag åkte hem. Jag ville ha lite sömn, jag hade inte sovit på länge, så jag tog en sömntablett och kröp i säng. Jag hade knappt lagt mig när telefonen ringde. Det var Malenkov som sade: ”Kom fort, Stalin har plötsligt blivit sämre. Kom genast hit.” Jag beställde genast fram min bil och gav mig iväg. När jag kom till datjan fann jag att Stalins tillstånd verkligen var mycket dåligt. De andra kom också dit. Vi kunde alla se att Stalin låg för döden. Läkarna meddelade oss att han var döende och att vi bevittnade hans dödskamp. Plötsligt upphörde han att andas. En storväxt man uppenbarade sig från någonstans och började ge honom konstgjord andning, han masserade honom för att få i gång andhämtningen igen. Jag måste medge att jag verkligen tyckte synd om Stalin, den här mannen behandlade honom så brutalt. Jag led av att se honom arbeta så kraftigt med Stalin ”Hör på där!” sade jag. ”Sluta upp med det där! Kan ni inte se att mannen är död? Vad vill ni egentligen? Ni kan inte väcka honom till liv igen. Han är redan död.” De gav upp sina försök att återuppliva honom. Det var sant – Stalin var död.

I samma ögonblick som Stalin dog, steg Berija in i sin bil och körde iväg.

Lästips

Fler utdrag ur *Chrusjtjov minns*:

[Skräckväldet](#) (kap 3) – om kollektiviseringarna och ”den stora terrorn”

[Förspel till kriget](#) (kap 5) – bl a om Finska vinterkriget 1939-40

[Stora fosterländska kriget](#) (kap 6)

[Hungersnöd i Ukraina](#) (kap 7)

[Chrusjtjov om utrensningen av Berija](#) och [Chrusjtjov minns den 20:e partikongressen](#) (kap 9)

[Koreakriget](#) (kap 11) – ingår i artikelsamling

[Ungern-upproret enligt Chrusjtjov](#) (kap 15)

[Mao Tse-tung och schismen](#) (kap 18)

19:e partikongressen:

Wolfgang Leonhard: [Sovjet i omvandling 1952-1956](#) (avsnittet ”19:e partikongressen”)

Stalin som teoretiker:

Franz Marek: [Lagbundenhet och viljebeslut hos Stalin](#)

Franz Marek: [Stalin om den nationella frågan](#),

Franz Marek: [Stalin om Socialism i ett land och Världsrevolutionen](#)

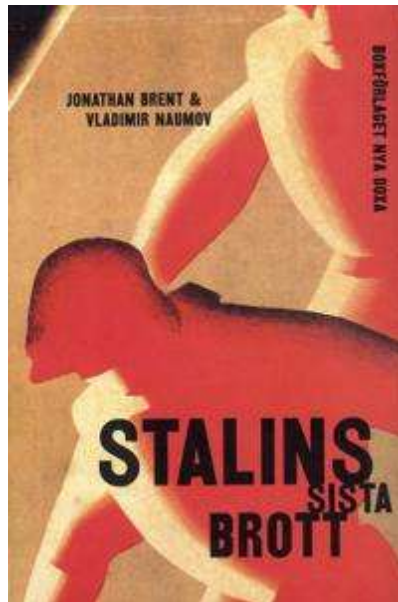
Max Shachtman: [Stalin om socialismen. Dechiffreering av Stalins budskap till ryska partikongressen](#)

Leo Trotskij: [Stalin som teoretiker](#) och [Socialism i ett land?](#)

Läkarkonspirationen:

Nicolas Werth: [En stat mot sitt folk...](#) innehåller en utförlig redogörelse för läkarkomplotten i kapitlen ”Sista komplotten” och ”Stalinismens sorti”.

Jonathan Brent & Vladimir Naumov: *Stalins sista brott. Komplotten mot de judiska läkarna 1948–1953* (2004. Bok baserad på sovjetiskt arkivmaterial)

Andra texter:

Isaac Deutscher: Kapitel 15, ”Stalins sista år” i [Stalin](#)

Isaac Deutscher: [Mao och Stalin: Hästhandel](#)

Isaac Deutscher: [Stalins sista ord](#) (om Stalins skrift *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*)

Isaac Deutscher: [Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#)

Milovan Djilas: [Samtal med Stalin](#)

Wolfgang Leonhard: [Revolutionens barn](#)

Wolfgang Leonhard: [Sovjet i omvandling 1952-1956](#)

Wolfgang Leonhard: [Från marxism till stalinism,](#)

Michael Löwy: [Stalinistisk ideologi och vetenskap](#) (om bl a Lysenkoaffären)